SEDAM MOSTOVA BANJALUKE Miroslav Malinović

SEDAM MOSTOVA BANJALUKE Miroslav Malinović

9789997682208

SEDAM MOSTOVA BANJALUKE

Miroslav Malinović

SEDAM MOSTOVA BANJALUKE

Supruzi Nikolini

Autor: prof. dr Miroslav Malinović

Naslov: Sedam mostova Banjaluke

Izdavač: Univerzitet u Banjoj Luci,
Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet,
Banja Luka, Univerzitetski grad,
Bulevar vojvode Petra Bojovića 1A

Recenzenti: Prof. dr Ilija Lalošević, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Siniša Vidaković, Univerzitet u Banjoj Luci

ISBN 978-99976-82-20-8
COBISS.RS-ID 143951617

Broj i datum odluke Naučno-nastavnog vijeća Arhitektonsko-građevinsko-geodetskog fakulteta o davanju saglasnosti na publikaciju: 14/3.147-13/26, 12.02.2026.

Licenca: CC BY-NC-ND 4.0

Lektor: Mileva Radišić, prof.

Dizajn i tehnička priprema: prof. dr Miroslav Malinović

Kontakt autora: miroslav.malinovic@aggf.unibl.org

SEDAM MOSTOVA BANJALUKE

Miroslav Malinović

Banja Luka, 2026.

SADRŽAJ

SAŽETAK 7
UVOD 9
1. FERHAT-PAŠINA DŽAMIJA – FERHADIJA 15
2. KATEDRALA SVETOG BONAVENTURE 29
3. SABORNI HRAM HRISTA SPASITELJA 43
4. NJEMAČKA EVANGELISTIČKA CRKVA 55
5. UKRAJINSKA CRKVA HRISTA CARJA 59
6. ADVENTISTIČKA CRKVA 67
7. SINAGOGE 77
DISKUSIJA I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 85
LITERATURA I IZVORI 89
BILJEŠKA O AUTORU 94

SAŽETAK

Knjiga *Sedam mostova Banjaluke* predstavlja interdisciplinarno istraživanje o reprezentativnim sakralnim objektima različitih vjerskih zajednica u Banjoj Luci – simboličnih „duhovnih mostova“ koji su oblikovali identitet grada kroz istoriju. Analizirani su glavni objekti sedam vjerskih denominacija: džamija Ferhadija islamske vjerske zajednice, Katedrala Sv. Bonaventure rimotakoličke crkve, Saborni Hram Hrista Spasitelja Srpske pravoslavne crkve, Hram Hrista Carja ukrajinske grkokatoličke crkve, njemačka evangelistička-protestantska crkva, adventistička crkva, te sinagoge, kao izrazi duhovnosti i markeri razvoja grada u različitim epohama.

Kroz temeljnu analizu istorijskog konteksta, gradnje i arhitektonskih karakteristika, ali i procesa razaranja i obnove, knjiga istražuje kako su ovi objekti postali prostori kolektivnog pamćenja, religijskog izraza i društveno-političkog simbolizma. Poseban akcenat stavljen je na dinamiku između vjerskih zajednica i vlasti – osmanskih, austrougarskih, jugoslovenskih, socijalističkih i savremenih – te na arhitektonske adaptacije koje svjedoče o kontinuitetu i diskontinuitetu nasljeđa.

Knjiga ukazuje na to da uklanjanje, oštećivanje ili prenamjena ovih objekata, bilo tokom ratova, političkih prevrata ili prirodnih katastrofa, nikada nije bilo u potpunosti neutralno, već je predstavljalo pokušaj brisanja identiteta konkretne zajednice. Analogno tome, obnova nije samo tehnički čin, već snažan simbolički proces reafirmacije zajedničkog identiteta, duhovne otpornosti i nade za mirnijim i stabilnijim odnosima među zajednicama.

Istraživanje predstavljeno u ovoj knjizi doprinosi razumijevanju Banje Luke ne samo kao grada raznolikih arhitektonskih stilova, već i kao složene, višekonfesionalne urbane cjeline u kojoj su sakralni objekti postali nosioci istorijskih sjećanja, ali i aktivni graditelji savremenog dijaloga i međusobnog poštovanja.

Ključne riječi: Banja Luka, sakralna arhitektura, duhovni mostovi, multikonfesionalnost, obnova, identitet, kultura pamćenja

UVOD

Motiv za istraživanjem arhitekture različitih vjerskih zajednica u Banjoj Luci je višeslojan. Sa naučne strane, cilj je da se istraže i analiziraju istorijski uslovi, društvene okolnosti i razvoj najvažnijih sakralnih objekata u Banjaluci – predstavnika sedam različitih vjerskih zajednica, te da se kontekstualizuju u jednu cjelinu. Ideja knjige je da se uz istorijsku pozadinu pokažu i analiziraju arhitektonske karakteristike tih objekata, čije ih posebnosti izdvajaju u arhitektonskom pejzažu grada danas. Pored toga, knjiga se bavi istraživanjem okolnosti njihovog rušenja i kasnije obnove u savremenom religijskom i društvenom kontekstu.

Iz ličnog ugla istraživača, motiv bavljenja ovim istraživanjem je želja da se pokaže istorijska multikulturalnost i disperznost duhovne i vjerske pripadnosti stanovnika Banjaluke kroz vijekove, koja je kao takva oblikovala grad kakvim jeste danas. Činjenica je da se u široj slici, od gradnje najstarijeg do izgradnje najrecentijeg objekta prikazanog u knjizi, u Banjoj Luci smijenilo šest društveno-političkih sistema, te da su upravo prikazani vjerski objekti vjerno, ponekad i nažalost, reflektovali te smjene. Svjedoci smo da se duhovne vrijednosti, pripadnosti pojedinim vjerskim zajednicama i odnos prema drugima, decenijama unazad interpretiraju na pogrešne načine, nerijetko vodeći u sukobe ili zahlađenje međuljudskih odnosa iz potpuno neopravdanih i anticivilizacijskih osnova.

Upravo iz tog razloga, istraživanje, predstavljeno kroz knjigu *Sedam mostova Banjaluke,* treba da objektivno i nepristrasno prikaže vrijednosti koje Banja Luka ima u tom kontekstu i da nas sve podsjeti na mostove koji su spajali građane kroz vijekove, prevazilazeći tako barijere koje su se pojavljivale kroz vrijeme, uzrokovane različitim faktorima.

Iako grad Banjaluka u ranijim istorijskim periodima nije imao presudnu ulogu u političkom, religijskom i društvenom pejzažu zemlje kojoj je pripadao, od formiranja naselja između ušća rječica Crkvene i Suturlije u Vrbas, grad je predstavljao stjecište, prije nego raskrsnicu, naroda različitih religijskih i nacionalnih pripadnosti, što je bilo praćeno i bogatom arhitektonskom aktivnošću. Obrisi grada duž rimskog *Puta soli* su bili temelji na kojima se

1 | Banja Luka, pejzaž grada prije 1873. (“Studien über Bosnien und Herzegowina sterben, mit Besonderer Berücksichtigung des Eisenbahnbaues in diesem Lande.” 60/3)

2 | Istorijski izgled nekadašnje *Herrengasse*, danas ulice Veselina Masleše prema sjeveru (ÖNB, http://data.onb.ac.at/AKON/AK099_592)

3 | Savremeni izgled centralnog gradskog jezgra razvijenog oko sabornog hrama za vrijeme Kraljevine SHS (Milan Bajić, 2021)

4 | Savremeni izgled dijela gradskog centra razvijenog nakon zemljotresa 1969. godine (Milan Bajić, 2022)

nastavilo razvijati i naselje kasnije nazvano Banja Luka. Današnji urbani pejzaž grada počinje da se oblikuje potkraj srednjeg vijeka, dolaskom Osmanlija 1529. godine. U osmanskom periodu prvobitni razvoj bio je koncentrisan na južno locirano naselje Gornji Šeher, u gornjem toku rijeke Vrbas, da bi se ubrzo preselio sjevernije, u Donji Šeher, u blizini srednjovjekovne tvrđave Kastel.

Položaj Donjeg Šehera, danas dijelom centralnog gradskog jezgra, obilježen je izgradnjom džamije Ferhat-paše Sokolovića, tadašnjeg istaknutog bosanskog sandžak-bega. Ova džamija se smatra jednim od najznačajnijih islamskih sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini. Njeno rušenje tokom građanskog rata izazvalo je duboke promjene u društvenoj stvarnosti zemlje.

Nakon osmanskog perioda, austrougarske vlasti (1878–1918) pomjeraju težište urbanog razvoja dalje na sjever, ali ostaju u okrilju trase antičkog rimskog *Puta soli,* tada već poznatog kao Carski put – *Kaiserstraße*. U središtu ovog razvoja nalazile su se dvije ključne institucije – vojna i crkvena vlast, oličene u objektima austrougarske vojske i rimokatoličke crkve. (Malinović, 2023, 229-230; Malinović et al, 2024). Sjedište biskupije bilo je markirano dominantnom katedralom (1887) koja je ostala netaknuta sve do zemljotresa 1969. godine, kada je srušena i kasnije zamijenjena savremenom građevinom.

Uspostavljanjem okupacionih vlasti, sa novom administracijom i kroz talase planskog doseljevanja, građani brojnih nacionalnosti su se naselili u Banju Luku. Njihov vjerski život se odvijao u hramovima, a u samom gradu su bili sagrađeni njemačka evangelistička crkva i župni dom (1895), te grkokatolička ukrajinska crkva (1932) koja je srušena i zamijenjena novom (1999).

Nakon Prvog svjetskog rata, osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Bosna i Hercegovina je po prvi put nakon više od 450 godina doživjela određeni stepen nezavisnosti. U to vrijeme, srpsko pravoslavno stanovništvo u Banjoj Luci inicira izgradnju saborne crkve koja bi predstavljala vjerski i nacionalni centar srpskog naroda u Banjoj Luci. Monumentalni objekat, često tumačen kao posljednji i najzapadniji primjer srpsko-vizantijske sakralne arhitekture u Kraljevini, dovršen je 1939. godine, da bi već 1941. bio bombardovan i srušen. Njegova obnova započela je 1990-ih.

Adventisti su u Bosni i Hercegovini prisutni od početka 20. vijeka, međutim crkvu u Banjoj Luci sagradili su tek u periodu 1951–1953. godine, a ista je proširena 80-ih godina prošlog vijeka. Objekat adventističke crkve jedan je od najmanje poznatih sakralnih objekata u gradu.

Od svih sakralnih objekata koji su građeni u Banjoj Luci tokom vijekova, samo sinagoge nisu doživjele svoju renesansu. Sve sinagoge su uklonjene ili izgubile funkciju s početkom Drugog svjetskog rata, a jedina sinagoga koja danas postoji u gradu nalazi se u savremenom kulturnom centru izgrađenom 2009. godine.

METODOLOGIJA I ISTRAŽIVAČKI RAD

Metodološki okvir rada zasniva se na kombinaciji istorijsko-arhivskog, tipološko-stilskog i interpretativnog pristupa, s ciljem sistematskog proučavanja arhitektonske istorije reprezentativnih sakralnih objekata u Banjaluci. Istraživanje je usmjereno na tri međusobno povezana nivoa: genezu i razvoj objekata u vremenu, procese razaranja, rušenja i obnove u savremenom kontekstu, te današnju upotrebu, recepciju i simboličku ulogu ovih prostora u urbanom i društvenom establišmentu.

5 | Savremeni izgled pejzaža centralnog gradskog jezgra (Milan Bajić, 2022)

Osnovu istraživanja čini analiza primarnih izvora, prvenstveno arhivske građe: istorijskih zapisa, projektne dokumentacije, arhitektonskih nacrta, fotografija, kartografskih prikaza, kao i službenih akata koji se odnose na izgradnju, oštećenja, rušenje i obnovu sakralnih zdanja. Arhivski izvori korišćeni su radi rekonstrukcije hronologije, identifikacije autora/projektanata (gdje je moguće), praćenja transformacija u prostoru i programu, te sagledavanja društveno-političkog i kulturnog konteksta koji je uticao na nastanak i promjene objekata. Građa je prikupljana u lokalnim i regionalnim arhivima, muzejskim i institucionalnim fondovima, kao i u privatnim zbirkama. Paralelno s arhivskim istraživanjem sprovedena je analiza sekundarne literature: radova o istoriji grada, istoriji umjetnosti i arhitekture, konfesionalnim i kulturnim politikama, kao i studija koje se bave memorijalizacijom, obnovom i upravljanjem nasljeđem. Literatura je korišćena u funkciji teorijskog i komparativnog okvira, ali i radi identifikovanja praznina u dosadašnjim istraživanjima. Uočene manjkavosti dostupne literature ogledaju se u fragmentarnosti i parcijalnosti pristupa — većina radova fokusirana je na pojedinačne konfesije ili izdvojene objekte, bez cjelovitog sagledavanja sakralnog pejzaža grada kao međusobno povezanog sistema.

Terensko istraživanje obuhvatilo je obilazak svih analiziranih objekata i neposrednu arhitektonsku dokumentaciju njihovog postojećeg stanja. Dokumentovanje je uključilo opis i evidentiranje prostorne organizacije, volumetrije, materijalizacije, konstrukcije, detalja i načina pozicioniranja u urbanom tkivu. Terenski podaci korišćeni su za provjeru i dopunu nalaza iz arhiva i literature, kao i za razumijevanje savremene funkcije objekata i njihove uloge u vjerskom i zajedničkom životu.

Analitički dio rada zasniva se na tipološko-stilskom i komparativnom postupku. Posebna pažnja posvećena je poređenju originalnih rješenja, baziranih na osnovu sačuvanih projekata i istorijskih snimaka, i izvedenih rekonstrukcija i obnova, uz ocjenu stepena vjernosti izvornim rješenjima, identifikaciju modernih adaptacija i objašnjenja razloga za promjene.

U konačnici, sprovedena je kritičko-interpretativna sinteza podataka iz arhivskih izvora, literature i terenskih zapažanja. U okviru sinteze preispitani su postojeći narativi o istorijskom značaju objekata i analizirano je kako rušenje i obnova reflektuju šire društveno-političke dinamike, posebno u kontekstu kulture pamćenja, javne reprezentacije identiteta i upravljanja kulturnim nasljeđem. Ovakav pristup omogućava da se sakralni objekti sagledaju istovremeno kao arhitektonska djela, urbani markeri i aktivni simbolički resursi savremenog grada.

1. FERHAT-PAŠINA DŽAMIJA – FERHADIJA

Ulica Kralja Petra I Karađorđevića 46

Džamija Ferhadija se nalazi u nekadašnjem Donjem Šeheru, istorijskom centru novog gradskog jezgra iz vremena uprave Ferhat-paše Sokolovića. Džamija je locirana neposredno uz južni dio nekadašnjeg Carskog druma, istorijskog dijela trase najstarijeg ovdašnjeg puta – *Puta soli,* koji je prolazio kroz rimska naselja na tlu današnjeg grada. Ovaj put je kroz vijekove imao ključnu ulogu u urbanom razvoju i predstavljao je jedinstvenu kičmu duž koje su građene najreprezentativnije i najznačajnije građevine i lokaliteti u Banjoj Luci do danas. (Malinović, 2024, 2-3)

Ferhadija je najznačajnije ostvarenje islamske arhitekture u Banjoj Luci, dok se uz mostove u Mostaru i Višegradu, Gazi Husrev-begovu džamiju u Sarajevu i Aladža džamiju u Foči smatra jednim od najprominentnijih ostvarenja otomanskog perioda u Bosni i Hercegovini uopšte. Iako autentični autor projekta nije poznat, arhitektonske karakteristike i originalnost upućuju na pripadnost autora školi Mimara Sinana[1]. Osim što je bila proglašena nacionalnim spomenikom u bivšoj Jugoslaviji, Ferhadija je svojevremeno bila uvrštena i na listu zaštićenih dobara UNESCO-a. Tokom vijekova pretrpjela je razaranja u vojnim opsadama, bombardovanjima, miniranjima i zemljotresima, ali je uvijek bila obnavljana. Tokom ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini, potpuno je srušena 1993. godine. U potpunosti obnovljena, opremljena i namještena, ponovo je otvorena za javnost 2016. godine.

Organizaciono, Ferhadija se nalazi u Medžlisu Banja Luka u Banjalučkom muftijstvu islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, čiji je poglavar *Reisu-l-ulema* sa sjedištem u Sarajevu.

1 Koca Mi'mâr Sinân Âğâ (oko 1490–1588), glavni osmanski dvorski arhitekta u službi tri sultana – Sulejmana Veličanstvenog, Selima II i Murata III – najznačajniji je graditelj klasičnog perioda osmanske arhitekture. Njegov stvaralački opus obuhvata više od 300 objekata različite namjene, uključujući džamije, mostove, hamame i karavansaraje. (Necipoğlu)

ISTORIJSKI KONTEKST

Nakon raspada velike srpske srednjovjekovne države 959. godine, naselje koje će kasnije postati savremena Banja Luka našlo se u jednoj od novoformiranih država – Bosni. Tokom vijekova, Bosna je mijenjala političko i društveno uređenje, granice, suverenitet, nezavisnost i vladare – domaće iz lokalnih dinastija i strane, uglavnom ugarske. Nakon pada Bosne pod Osmanlije 1463. godine, Banjaluka se našla u sastavu Jajačke banovine[2], pod ugarskom vlašću, sve do 1528. godine kada Osmanlije preuzimaju preostali dio Banovine. (Malinović, 2014, 33-37)

U osmanskom periodu, jedino razdoblje istinskog razvoja i prosperiteta Banjaluke u urbanom, društvenom i ekonomskom smislu jeste između 1553. i 1638. godine. Tada je grad bio sjedište sandžak-bega, među kojima su najznačajniji Sofi Mehmed-paša[3] (Mevlevi Mehmed-paša) i Ferhat-paša Sokolović[4]. Za vrijeme njihove uprave, Banja Luka dobija obilježja tipičnog osmanskog provincijskog grada na periferiji carstva organizovanog sa mahalama

2 Jajačka banovina bila je srednjovjekovna vojna i upravno-teritorijalna jedinica Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, uspostavljena 1463. godine nakon što je kralj Matija Korvin oslobodio sjeverne i zapadne dijelove Bosne od Osmanlija. Banovina je obuhvatala područje južno od rijeke Save, između rijeka Sane, Vrbasa i Bosne, s ciljem zaštite Slavonije i Ugarske od osmanskih upada te kao uporište za protivosmanske operacije. Glavno središte Jajačke banovine bio je grad Jajce, koji je u to vrijeme imao značajnu stratešku ulogu. Banovina je postojala sve do 1527. godine, kada su Osmanlije ponovo osvojile ta područja, čime je prestala postojati kao administrativna jedinica.

3 Sofi Mehmed-paša (umro u avgustu 1649. godine), poznat i kao Mevlevi Mehmed-paša, bio je osmanski državnik koji je služio kao defterdar (ministar finansija) i veliki vezir Osmanskog carstva. Nadimak „Mevlevi“ stekao je tokom penzionisanja, kada je postao član Mevlevijskog reda sufija. Tokom svoje karijere, Sofi Mehmed-paša je obavljao funkciju defterdara od 1636. do 1639. godine. Godine 1648. imenovan je za velikog vezira, ali je njegova služba bila kratkog vijeka zbog političkih previranja i ekonomskih problema u carstvu. Smijenjen je s položaja 21. maja 1649. godine, a potom protjeran u Malkaru, gdje je iste godine pogubljen. Njegova povezanost s Mevlevijskim redom odražava interesovanje osmanskih državnika za sufizam i duhovne prakse tog vremena. Mevlevijski red, poznat po svojim „dervišima koji plešu“ (sema), imao je značajan uticaj na kulturni i vjerski život Osmanskog carstva.

4 Ferhat-paša Sokolović (1530–1590) bio je osmanski vojskovođa i državnik bosanskog porijekla. Kao bliski rođak velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, Ferhat-paša je obavljao visoke funkcije unutar Osmanskog carstva. Između 1566. i 1574. godine služio je kao sandžak-beg Kliškog sandžaka, a od 1574. do 1580. godine kao sandžak-beg Bosanskog sandžaka. Godine 1580. imenovan je prvim beglerbegom novoformiranog Bosanskog pašaluka, čime je Bosna dobila status ejaleta unutar Osmanskog carstva. Ferhat-paša je poznat kao veliki graditelj Banje Luke, gdje je inicirao izgradnju preko 200 objekata, uključujući zanatske i trgovačke radnje, skladišta, hamame i džamije. Prema vlastitoj želji, njegovi posmrtni ostaci preneseni su i sahranjeni u kompleksu džamije Ferhadije u Banjoj Luci. (Šabanović, 51-56)

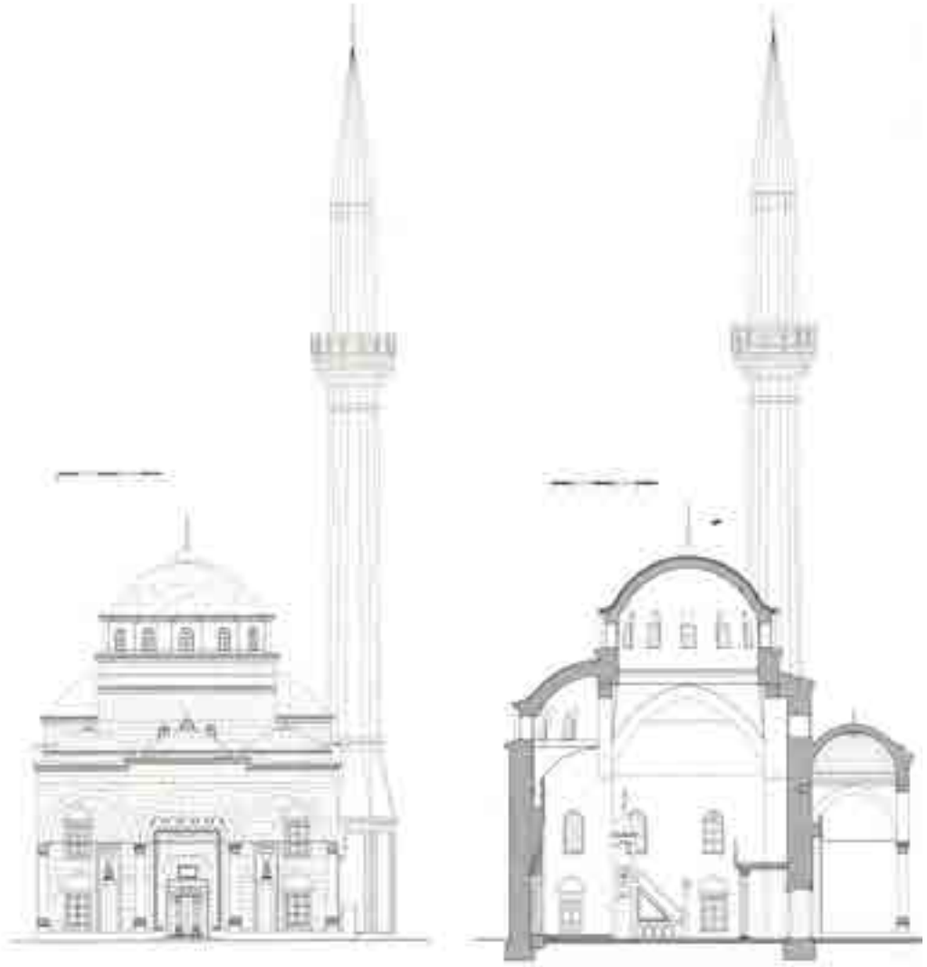

6 | Ferhat-pašina džamija; izgled sa sjeverozapada i poprečni presjek kroz glavni ulaz, prema Sabiri Husedžinović (Husedžinović, 2005, 234-235)

7 | Ferhat-pašina džamija; izgled sa sjeverozapada (Nemanja Popović, 2025)

8 | Ferhat-pašina džamija; izgled iz vazduha sa sjeverozapada (Milan Bajić, 2022)

nepravilno grupisanim oko čaršija. Tok glavne gradske rijeke Vrbas bio je osnova razvoja muslimanskih mahala, dominantno u južnim dijelovima današnje Banje Luke. Mnogi tragovi osmanskog perioda i danas su vidljivi, posebno u arhitekturi južnih dijelova grada – džamije sa pripadajućim mezarjima označavale su položaje mahala – stambenih cjelina sa nepravilnim urbanim rasterom, uskim sokacima i zidovima koji su razgraničavali komšijska imanja i činili granice prema oskudnim javnim prostorima. Naselja nemuslimanskog stanovništva – pretežno hrišćana – dominantno Srba i Hrvata, te Jevreja – bila su smještena u sjevernom dijelu grada, koji se razvijao značajnije tek nakon uspostave Tanzimata (1839–1857)[5].

Tokom uprave Sofi Mehmed-paše, razvoj se fokusirao na Gornji Šeher, bogat izvorima termalne vode, smješten na uskom zemljištu oko ušća Suturlije u Vrbas. (Kreševljaković, 1980, 89; Husedžinović, 2005, 105) Prostor Gornjeg Šehera danas nosi naziv Srpske Toplice i nosi nekolicinu morfoloških obrisa naselja iz Mehmed-pašinog perioda.

Dolaskom na mjesto sandžak-bega Bosanskog sandžaka[6], Ferhat-beg Sokolović 1574. godine fokus razvoja prebacuje u Donji Šeher, uz nekadašnji *Put soli*, koji je imao potencijal širenja i višeg nivoa urbaniteta u odnosu na Gornji Šeher. Njegova čaršija razvijana je oko zidina srednjovjekovne tvrđave Kastel, na ušću Crkvene u Vrbas, lokalitetu poznatom još iz rimskog perioda. U periodu od 1574. do 1587. godine, Ferhat-beg gradi više od 215 objekata, između ostalih: vodovod, mekteb, karavansaraj, hamam, dva mosta, tophanu, vodenicu, javne toalete, 200 dućana, popločane puteve i – u središtu – džamiju. (Džaja, 13; Husedžinović, 2005, 106) Vakufnama Ferhat-bega iz 1587. detaljno opisuje ove objekte i upravljačku strukturu vakufa. (Sokolović, 217).

5 Tanzimat (1839–1876) predstavlja period reformi i brojnih mjera u Osmanskom carstvu. Mjere su postale poznate pod imenom *Tanzimat-i Hayriye* – blagotvorni novi red. Tanzimat je započet proklamacijom *hatt-ı şerifa* iz Gülhanea 1839. godine, s ciljem modernizacije administracije, vojske, pravosuđa i obrazovanja po uzoru na evropske modele. Reforme su nastojale da osiguraju pravnu jednakost svih podanika carstva bez obzira na vjeru, ali su u praksi izazvale i otpor, naročito u provincijama. Pored *hatt-ı şerifa* iz Gülhanea (1839), drugi ključni dokument ovog vremena je *Islahat fermanı* (1856). Novi Ustav carstva je donesen 1876. godine. (Davison)

6 Bosanski sandžak, formiran 1463. godine nakon osmanskog osvajanja Bosne, bio je osnovna upravna jedinica Osmanskog carstva na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine i jedan od najvažnijih dijelova Rumelijskog ejaleta. Njegova važnost kulminirala je osnivanjem Bosanskog pašaluka 1580. godine. (Šabanović, 25-39)

Mjesto centralne džamije pažljivo je odabrano između tvrđave i rimskog *Puta soli*. Izgrađena je 1579. godine, o čemu svjedoči natpis na kamenoj ploči iznad ulaza, na turskom jeziku, u kojem se Ferhat-beg navodi kao bosanski sandžak-beg. (Mujezinović, 476–477)

Prema predanju, u bici sa baronom Herbartom von Auerspergom[7] na rijeci Radonji u današnjoj Hrvatskoj, 22. septembra 1575. godine, Ferhat-beg je porazio vojsku habzburškog generala, a na ime otkupa za zarobljenog baronovog sina Volfa[8], Ferhat-beg je dobio 30.000 zlatnika i 100 zarobljenika od čega je osnovao fond za izgradnju nove banjalučke čaršije. U istoj bici, sam Herbart von Auersperg je ubijen, a Ferhat-beg je trijumfalno ušao u Carigrad 5. novembra 1575. godine sa Von Auerspergovom odrubljenom glavom na koplju. Godinu dana po završetku izgradnje džamije, Ferhat-beg unaprijeđen je u beglerbega Bosne i dobio titulu paše. (Husedžinović, 2005, 227)

O autentičnom priznanju i znamenitosti Ferhadije dosta se zna i iz savremenih spisa brojnih putopisaca i učenjaka, među kojima su najznačajniji Evlija Čelebija (1660, 1664), Ivan Kukuljević (1857), franjevac Tomo Kovačević (19. vijek), austrijski novinar Heinrich Renner (1875) i drugi; tako primjera radi, Čelebija već 1660. godine svjedoči da je Ferhadija „poput carske“. (Çelebi, 31-35)

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

Ferhadija se znatno razlikuje od drugih džamija u Bosni iz perioda 16–18. vijeka. Dok su „klasične“ džamije istanbulskog tipa[9] imale centralnu kupolu iznad molitvenog prostora i tri manje kupole nad trijemom, Ferhadija ima složeniju osnovu. Otvoreni trijem sa tri kupole vodi u molitveni prostor koji se sastoji od centralne prostorije s velikom kupolom, bočnih prostora sa polukupolama i mihraba pod dodatnom polukupolom. Polukupole prenose teret glavne kupole prema temeljima, što predstavlja inovaciju u

7 Herbart VIII von Auersperg (1528–1575), austrijski plemić, vojskovođa i krajiški kapetan, poznat po borbama protiv Osmanlija na području Vojne krajine. Od 1560. godine obavljao je dužnost kapetana u Senju, a zatim i vrhovnog kapetana Kranjske. Istakao se u brojnim okršajima s osmanskim trupama, ali je poginuo u bici kod Gvozdanskog 1575. godine. Njegova smrt izazvala je veliki odjek u Habzburškom carstvu, a u osmanskoj tradiciji često je bio spominjan kao protivnik Ferhat-paše Sokolovića. (Klaić, 471-472)

8 Wolf Engelbrecht ili Engelbert

9 Istanbulski tip džamije razvijen je u klasičnom periodu osmanske arhitekture i karakteriše ga centralna kupola, simetrična prostorna organizacija, visoka munara i bogato dekorisan enterijer. Ovaj arhitektonski model, naročito u djelima Mimara Sinana, poslužio je kao uzor za brojne džamije u provincijama.

9 | Ferhat-pašina džamija; izgled sa sjeverozapada. Fotografija snimljena između avgusta i decembra 1989. godine za vrijeme konstruktivne sanacije izvedene od strane O*pštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* iz Kotora. (Fotografija ustupljena iz Arhiva O*pštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* - sada *Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture,* Kotor)

odnosu na istanbulski tip, ali ima korijene u vizantijskoj arhitekturi. Sličan primjer u Bosni i Hercegovini postoji samo kod Gazi Husrev-begove džamije (1531) u Sarajevu. (Beljtić, 244)

Kupola počiva na pandantifima, što je rijetkost jer su osmanske džamije u Bosni i Hercegovini uglavnom građene sa trompama. Kupola ima 12 prozora sa islamskim lukovima iznutra i šiljatim lukovima spolja. Mihrabska polukupola ima pet prozora, a ukupno se, u donjoj i gornjoj zoni, nalaze 22 dekorisana prozora i tri dodatna na glavnoj fasadi iznad trijema.

Prije savezničkog bombardovanja 1944. godine, džamija je imala dodatni trijem sa tri strane. (Husedžinović, 2005, 249) Datovanje same dogradnje trijema nije moguće izvesti precizno. Sa velikom dozom sigurnosti može se pretpostaviti da je trijem dozidan još za vrijeme osmanske uprave, s obzirom da se pojavljuje više fotografija iz austrougarskog perioda na kojima trijem već ima odlike starije gradnje. Nakon oštećenja u bombardovanju, trijem nije obnavljan.

Minaret se nalazi na južnoj strani, sa posebnim ulazom. Imao je visinu od 42,70 m, ali je nakon zemljotresa 1969. godine rekonstruisan na visinu od 40,59 m. (Husedžinović, 2005, 249) Visina minareta sa pripadajućim elementima predmet je rasprava, pogotovo u novije vrijeme, s obzirom da se kroz obnove izgubila autentičnost bacajući sjenu na stručnost izvedenih radova kroz vrijeme u više faza.

Džamija je građena od travertina i krečnjaka, sa cementnim malterom, olovom i gvozdenim spojnicama. Portal sa bogatom dekoracijom ima okvir od travertina sa trolisnom profilacijom, lučni drveni ulaz, te dvije kamene ploče sa natpisima – donja s molitvom i gornja s istorijatom izgradnje.

Unutrašnjost je naglašena podignutim podom mihraba, minberom i galerijom za mujezina (*dikka*) na gornjem nivou. Zidna dekoracija s floralnim i geometrijskim motivima izvedena je u duhu tradicionalne islamske umjetnosti. Originalne dekoracije su djelimično izgubljene tokom austrougarske uprave, a rekonstruisane tokom obnove 1972–1975.

Kamenorezac je bio Hadži Nezir, a stolar Deli-spahija. (Sokolović, 249) Iako autor nije poznat, brojni stručnjaci Ferhadiju pripisuju nekom od Sinanovih učenika. (Čelić, 1968; Redžić, 1983; Andrejević, 1984; Husedžinović, 2005)

Džamija je detaljno dokumentovana još 1941. od strane arhitekte Ibrahima Salihagića[10], potom od strane *Zavoda za zaštitu kulturnog nasljeđa* Bosne i Hercegovine, potom znamenitog istraživača Ekrema Ajverdija,[11] te u konačnici i najvažnije, građevinskog inženjera Stojana Ribnikara.[12] (Husedžinović, 2005, 254) Po Ribnikarovom projektu, džamija je konstruktivno sanirana između avgusta i decembra 1989. godine. (Fejzić E. i Fejzić I, 78)

UNIŠTENJE I OBNOVA

Džamija je srušena eksplozivom u ranim jutarnjim časovima 7. maja 1993, dok je naredne noći, 8. maja, srušena munara. Ostatak kompleksa – haremi sa nišanima, turbeta Ferhat-paše, njegovih bajraktara i unuke Safi-kadune, šadrvan, ulazna kapija i ogradni zidovi – uništeni su u kasnijim eksplozijama i djelovanjem teške mehanizacije. Iako počinioci nikada nisu identifikovani, kontekst rušenja leži u tadašnjem sukobu među nacionalnim, vjerskim i političkim zajednicama, koje su širom BiH uništavale vjerske objekte suprotstavljenih strana.

Obnova je bila izazovna. Ostaci kompleksa su pronađeni na više lokacija po prigradskim zonama. Dozvola za obnovu izdata je 2001. godine, ali je ceremonija polaganja kamena temeljca prekinuta nasilnim protestima. Muhamed Hamidović, koji je učestvovao u dokumentovanju 1969. godine, okupio je tim sa Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, koji je izradio metodologiju obnove na osnovu ranijih nacrta i pronađenih fragmenata. Pripremni radovi

10 Ibrahim Salihagić (Kotor Varoš, 1906–Beograd, 1994), obrazovanje arhitekte je stekao na Tehničkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1936. godine. Tokom školovanja, prije studija arhitekture, sarađivao je sa stricem Suljagom Salihagićem (Kotor Varoš, 1898–Banja Luka, 1944), inače inženjerom sa bečkim obrazovanjem i poznatim građevinskim preduzetnikom u Banjoj Luci. Po povratku iz Beograda, 1937. godine, razilazi se sa stricem. Ibrahim je nakon Drugog svjetskog rata, osnovao projektni biro „Projekt“ i građevinsko preduzeće “Pavo Radan”. Preselio se u Beograd 1960. godine, gdje je i preminuo. (Cvijić, 108-109)

11 Ekrem Hakkı Ayverdi (Şehzadebaşı, 22.12.1899–Istanbul, 24.04.1984), turski arhitekta, restaurator i istoričar arhitekture, jedan od ključnih istraživača osmanske graditeljske baštine; posebno je poznat po kapitalnim korpusima o ranoj osmanskoj arhitekturi i o osmanskim spomenicima u Evropi

12 Stojan Ribnikar (1918–2004) bio je slovenački građevinski inženjer i konzervator specijalizovan za statičke konstrukcije graditeljskog nasljeđa, koji je radio u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Slovenije u Ljubljani. Kao vodeći inženjer-konstruktivac u bivšoj Jugoslaviji, učestvovao je u obnovama i statičkoj sanaciji brojnih arhitektonskih spomenika širom države, te je promovisao konzervatorske principe koji naglašavaju očuvanje arhitektonske autentičnosti objekata. Za vrijeme angažovanja u Kotoru, nakon zemljotresa 1979. godine, bio je angažovan od strane tamošnjeg Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, za koje vrijeme je radio i na projektu konstruktivne sanacije Ferhadije.(Slabe 180-181)

10 | Ferhat-pašina džamija; detalj minareta. Fotografija snimljena između avgusta i decembra 1989. godine za vrijeme konstruktivne sanacije izvedene od strane *Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* iz Kotora. (Fotografija ustupljena iz Arhiva *Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* - sada *Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture,* Kotor)

trajali su 2005–2007. godine, a prema Hamidoviću, 65–70% originalnih dijelova je sačuvano. U fazi izrade projekta, od velikog značaja je bila projektna dokumentacija na kojoj je radio Stojan Ribnikar. Istu je projektnom timu ustupila Zorica Čubrović, rukovodilac radova izvedenih od strane Operative iz kotorskog *Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture,* tada već pod rukovodstvom Ilije Laloševića i imenom *Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture.* (Arhiv RZZSPK)

11 | Ferhat-pašina džamija; detalj kupole (2019)

Uprkos zvaničnim stavovima da se tokom radova poštovao princip „potpune rekompozicije“ (Hamidović, 5), novije analize ukazuju na mnoge nedorečenosti. Prije svega, džamija je izgrađena kao slična, ali ne i identična onoj prije rušenja – razlike su u obliku lukova trijema, obliku i visini strijele kubeta na njemu, prečniku tambura glavne kupole, obliku i veličini prozora na tamburu, potom dimenzijama kontrafora, kao i prečniku glavnog kubeta, dok se najveće razlike uočavaju na munari – ponajviše u visini, prečniku stabla, kao i obliku kace. (Fejzić E. i Fejzić I, 79-84). Od drugih objekata u dvorištu džamije, ističe se šadrvan sa kamenim bazenom i ukrasnom mrežom od kovanog gvožđa i drvenim baldahinom sa kupolom i živopisom, potom turbeta Ferhat-paše, barjaktara i unuke Sofi-kadune, koji su svi u cjelosti rekonstruisani tokom radova na rekonstrukciji džamije. Svečano otvaranje održano je 7. maja 2016. godine.

12 | Ferhat-pašina džamija; izgled unutrašnjosti (2019)

13 | Ferhat-pašina džamija; izgled unutrašnjosti sa kupolom (2019)

14 | Ferhat-pašina džamija; detalj mimbera (2019)

15 | Ferhat-pašina džamija; detalj iznad mihraba (2019)

16 | Ferhat-pašina džamija; izgled kompleksa iz vazduha (Milan Bajić, 2022)

17 | Ferhat-pašina džamija; izgled iz vazduha sa jugozapada (Milan Bajić, 2022)

2. KATEDRALA SVETOG BONAVENTURE

Ulica Kralja Petra I Karađorđevića 80

Katedrala Svetog Bonaventure je katedralna crkva Banjalučke biskupije te jedna od četiri rimokatoličke katedrale u Bosni i Hercegovini uz one u nadbiskupskom sjedištu u Sarajevu (Presvetoga Srca Isusova), Mostaru (Marije Majke Crkve) i Trebinju (Rođenja Blažene Djevice Marije ili Male Gospe).

Rimokatolička Katedrala Svetog Bonaventure[13] nalazi se na glavnoj gradskoj saobraćajnici, istorijskoj urbanoj osi nekadašnje ulice *Kaiserstraße,* sjeverno od gradskog centra, u dijelu grada koji je počeo da se razvija potkraj osmanske i ubrzano nakon dolaska austrougarske vlasti 1878. godine. Upravo uspostavom austrougarske okupacije 1878. godine, dolazi do ostvarenja presudnih uslova za uspostavljanje biskupskih vlasti i izgradnju katedrale. Pošto su franjevački redovnici iz prvo Bosanske vikarije[14], a kasnije i provincije Bosna Srebrena[15], još od srednjeg vijeka bili jedini legitimni predstavnici Svete Stolice i rimokatoličke crkve u

13 Sveti Bonaventura (1217/1221–1274), rođen kao Giovanni di Fidanza u Italiji, sveti Bonaventura bio je franjevački teolog, filozof i mistik. Jedan je od najznačajnijih mislilaca srednjeg vijeka, poznat kao „Drugi utemeljitelj franjevačkog reda“. Školovao se i predavao na Univerzitetu u Parizu, gdje je postao profesor teologije i blizak prijatelj svetog Tome Akvinskog. Godine 1273. imenovan je za kardinala i biskupa Albana. Njegova teologija ističe harmoniju vjere i razuma, a u središtu njegovog mističnog nauka nalazi se težnja duše ka Bogu kroz pročišćenje, prosvjetljenje i sjedinjenje (Itinerarium mentis in Deum – „Put duše k Bogu“). (Ratzinger)

14 Bosanska vikarija osnovana je sredinom 13. vijeka kao crkvena administrativna jedinica Franjevačkog reda, sa zadatkom da organizuje i održava katolički vjerski život na području srednjovjekovne bosanske države, gdje formalna hijerarhija Katoličke crkve tada nije bila u potpunosti uspostavljena. Vikari su imali izuzetno važnu ulogu u širenju franjevačkog nauka, izgradnji samostana i misijskom radu među domaćim stanovništvom. Tokom vremena, Bosanska vikarija je prerasla u Bosansku kustodiju, a potom i u Provinciju Bosne Srebrene. (Anđelić)

15 Provincija Bosne Srebrene (lat. *Provincia Bosnae Argentinae)* je franjevačka redovnička provincija uspostavljena 1514. godine bulom pape Leona X, kao nasljednica Bosanske vikarije. Njeno sjedište je tokom više puta premještano, a franjevci iz ove provincije odigrali su ključnu ulogu u očuvanju katoličke vjere, obrazovanja i kulturnog identiteta katolika u Bosni i Hercegovini, posebno tokom osmanske vlasti. Provincija je ostala jedina crkvena institucija koja je kontinuirano djelovala na ovom području kroz više od pet vijekova. (Perković)

Bosni i Hercegovini (Malinović, 2013, 139), ova zemlja je bila među posljednjima u Evropi koja je dobila dijezecansko uređenje. Banjalučka biskupija osnovana je 5. jula 1881. godine kao sufraganska biskupija nadbiskupiji Vrhbosne u Sarajevu[16]. Osnivanje je uslijedilo kao rezultat nastojanja cara Franje Josifa da preko pape Lava XIII uspostavi sveukupnu svjetovnu i crkvenu vlast pod kontrolom bečkog dvora što je imalo širi društveni i politički značaj za okupacione vlasti.

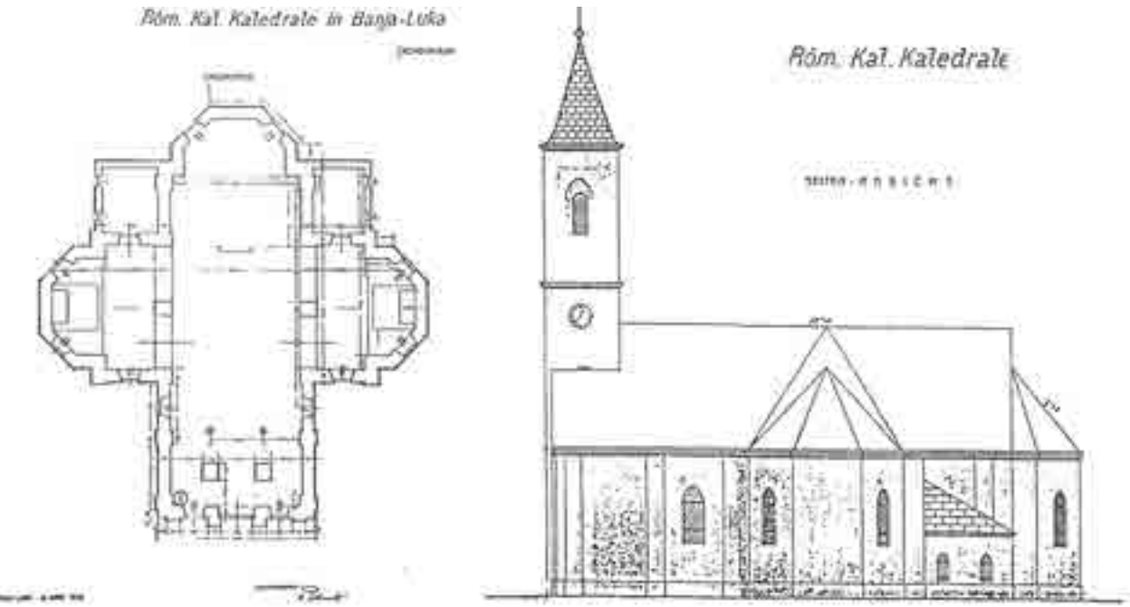

18 | Katedrala Sv. Bonaventure, prva katedrala; osnova prizemlja i izgled sa juga (Husedžinović, 2005, 192)

Biskupija je za potrebe gradnje sjedišta biskupije i katedrale dobila veliku parcelu uz Carski drum, današnju ulicu Kralja Petra I Karađorđevića, neposredno uz objekat sjedišta vojne uprave, u zoni koja će postati jedna od najprestižnijih i najskupljih gradskih četvrti. Najprije je izgrađena biskupska rezidencija 1885. godine,

16 Vrhbosanska nadbiskupija osnovana je 1881. godine kao metropolijska (predvodi Vrhbosansku crkvenu pokrajinu, a obuhvata još Banjalučku, Mostarsko-duvanjsku i Trebinjsko-mrkansku biskupiju); crkvena jedinica Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, sa sjedištem u Sarajevu osnovana je na temelju papinske bule *Ex hac augusta* pape Leona XIII, a prvi nadbiskup bio je dr Josip Stadler.

19 | Katedrala Sv. Bonaventure, prva katedrala; izgled pročelja iz nekadašnje *Kaiserstraße*, danas Ulice Kralja Petra I Karađorđevića. Fotografija snimljena prije 1969. godine. (Arhiv franjevačkog samostana Presvetog Trojstva, Petrićevac)

a zatim i katedrala 1887. godine. Nakon što je teško oštećena u zemljotresu 1969. godine, katedrala je srušena 1970. i zamijenjena savremenim objektom koji je građen između 1974. i 1991. godine.

Organizaciono, katedrala je sjedište Banjalučke biskupije, koja djeluje u okviru Vrhbosanske nadbiskupije, čiji je poglavar nadbiskup sa sjedištem u Sarajevu, a koji je direktno podređen Svetoj stolici, odnosno rimskom papi.

ISTORIJSKI KONTEKST

Katedrala u Banjaluci izgrađena je nakon ustoličenja franjevačkog redovnika, fra Marijana Markovića[17] koji je postao prvi banjalučki biskup. Po dolasku, 16. aprila 1884. godine, u gradu nije bilo nijedne katedrale niti biskupskih župnih crkava, osim trapističke opatije Marija Zvijezda[18] (osnovana 1869. godine) u Delibašinom selu i franjevačkog samostana (1873) na Petričevcu. Lokacije ovih dvaju kompleksa tada su se smatrala izvan gradskih granica. (Marić i Orlovac, 2006, 15)

Biskup Marković je stigao u Banjaluku 16. jula 1884. godine, nakon što ga je u Beču zaredio kardinal i službenik Rimske kurije, Serafino Vanuteli. Veoma brzo je organizovao izgradnju katedrale – temelji su izgrađeni iste godine, a radovi su završeni 1885. godine, osim zvonika koji je bio samo djelimično završen. U tom trenutku unutrašnjost objekta još nije bila uređena.

Katedrala Svetog Bonaventure izgrađena je u istom kompleksu kao i biskupska rezidencija, između tadašnje zgrade vojnih vlasti (*Militäramtsgebäude*), odnosno današnjeg Arhiva Republike Srpske i Fabrike duvana (*Tabakfabrik*). U to vrijeme bila je okružena značajnim zdanjima: sjedištem Mitropolije Srpske pravoslavne crkve izgrađenoj u srpsko-vizantijskom stilu, na istoku, školom i samostanom Sestara Klanjateljica Krvi Hristove u stilu floralne secesije i nizom vila duž zapadne strane Carskog druma.

17 Fra Marijan Marković (kršten kao Franjo) (Dolac, 21. oktobra 1840–Banja Luka, 20. juna 1912) bio je franjevac i apostolski upravitelj Banjalučke biskupije od 1884. do 1912. godine.

18 Opatija Marija Zvijezda (Ger. *Mariastern Abtei*), osnovana 1869. godine na periferiji Banje Luke, najvažnije je trapističko monaško središte u jugoistočnoj Evropi. Osnovali su je trapisti iz austrijskog samostana *Mariawald,* a podignuta je uz podršku crkvenih i svjetovnih vlasti. Trapisti su uz duhovnu misiju razvili i snažan privredni i tehnički centar: podigli su prvu elektranu u Banjoj Luci, siranu, pivaru, bolnicu i štampariju. Opatija je igrala ključnu ulogu u razvoju banjalučke regije i kulturno-obrazovnog života. (Kukuljević)

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

Zapadna fasada katedrale stilski i proporcionalno podsjeća na župnu crkvu Pohoda Blažene Djevice Marije Svetoj Elizabeti, smještenoj u *Salvatorgasse,* nekadašnjoj ulici fra Grge Martića, danas Srpskoj ulici, koju je šest godina kasnije projektovao Eberhard Wegnandt[19]. Sličnost se uočava i sa Crkvom Svetog Josipa u Mittel-Windhorstu (1891) današnjoj Novoj Topoli, i Crkvom Svetog Ivana u Rudolfstahlu (1895–1899), današnjem Aleksandrovcu, takođe Wegnandtovim djelima. Na osnovu ovih podudarnosti moguće je spekulisati da je Wegnandt bio autor banjalučke katedrale. Ipak, autorstvo se može diskutovati i kroz druge arhivske projekte, poput nacrta arhitekte St. Grf. De Lavaura za župnu i garnizonsku crkvu iz 1880. godine, čija lokacija nije poznata.

Trapistička opatija Marija Zvijezda imala je važnu ulogu u izgradnji katedrale, donirajući čak 100.000 komada opeke iz svoje ciglane. Građevinski radovi, koje je vodio Nazario Smojver (Marić i Orlovac, 16) su završeni 25. marta 1885. godine, zvonik je izgrađen 1886. godine, a unutrašnje uređenje i opremanje završeno je 1887. (Malinović, 2014b, 556-557)

Iako se u nekim opisima tumači da je katedrala građena u neogotičkom stilu, njena arhitektura ne sadrži dovoljno elemenata da bi se mogla dosljedno svrstati u taj ili bilo koji drugi jasno definisan stil. Tlocrt je jednostavan, bez inovativnog pristupa za svoje vrijeme, dok po obliku osnove nalikuje tipičnim pravoslavnim crkvama, sa naglašenim odnosom između centralne lađe, transepta i apside na istoku – u obliku trolista dimenzija oko 18 m dužine i 9 m širine.

Krovna konstrukcija sa izduženim dvostrešnim krovom, međutim, više odgovara rimokatoličkim crkvama. Transept i apsida su osmerougaoni u osnovi i pokriveni polukupolama, zvonik je kvadratnog tlocrta, dok je na nivou krova razvijen u osmostranu kulu sa četiri trapezasta zabata. Fasade su bile jednostavne, bez bogate plastike: skromni vijenac odvajao je zidne površine od krova, prozori i portali završavali su šiljatim lukovima i imali su jednostavne arhivolte – što je jedini mogući reminiscencijski trag gotike. Unutrašnja dekoracija bila je skromna i jednostavna, kao i spoljašnja. Zabilježeno je da su zidovi bili omalterisani, a apsida opremljena jednostavnim oltarom tirolske izrade.

19 Eberhard Wegnandt bio je trapistički redovnik i arhitekta čije je djelovanje krajem 19. i početkom 20. vijeka ostavilo značajan trag u arhitektonskoj i urbanističkoj slici Banje Luke. Njegov opus obuhvata niz sakralnih i javnih objekata, a posebno se ističe njegov rad na kompleksu trapističke opatije *Marija Zvijezda*. (Malinović, 2016)

Nakon Prvog svjetskog rata, katedrala je obnavljana, pa je tako zabilježeno da je arhitekta Stojan Borovnica[20] već 1918. godine bio angažovan na radovima. (Cvijić, 107) Kao i brojne druge građevine u Banjaluci, katedrala je oštećena u zemljotresima 26. i 27. oktobra 1969. godine i djelimično se urušila. Srušena je 1970. godine.

Biskupska kuća – sjedište biskupa građena je paralelno sa katedralom 1885. godine, i za razliku od nje, nije pretrpjela veća oštećenja tokom zemljotresa. Tokom upotrebe, više puta je dograđivana i renovirana, a adaptirana je i u novije vrijeme (prije 2001. godine). Ostali objekti u kompleksu sagrađeni su kasnije, uglavnom nakon Drugog svjetskog rata, ali su skladno komponovani s starijim dijelovima cjeline, među kojima dominira Svećenički dom sagrađen 1989. godine.

20 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala, izgled sa sjeverozapada (Nemanja Popović, 2025)

20 Stojan Borovnica (Maglajani, 1884–Banja Luka, 1954). Pohađao je studij arhitekture na Visokoj tehničkoj školi u Beču u periodu od 1905. do 1907. i od 1909. do 1912, kada je diplomirao. U Banjoj Luci sagradio je značajan broj jednoporodičnih i manjih višeporodičnih stambenih objekata u duhu Moderne, sa jakim uticajima škole Bauhausa. Međutim, u stvaralačkom opusu se ističu i rekonstrukcija Katedrale Sv. Bonaventure 1918. godine kao i rekonstrukcija Banskog dvora 1953. godine.

UNIŠTENJE I OBNOVA

Nakon zemljotresa i uklanjanja urušene katedrale, pristupilo se planiranju i gradnji nove. Nova katedrala, kojom dominira armirani beton, izgrađena je na istom mjestu u periodu 1972–1973. godine prema projektu Vere Gazibare i Ljuboslava Matasovića iz zagrebačkog *Industroprojekta*. Projekat katedrale je u pisanim izvorima i izvorima opšteg javnog informisanja često atribuisan samo arhitekti Ljuboslavu Matasoviću[21], vjerovatno zbog činjenice da je Matasović u to vrijeme bio direktor *Industroprojekta* i također potpisan na projektu.

Arhitektura katedrale je inspirisana simbolikom šatora. Naime, „šator Božiji“[22] iz Starog zavjeta i uopšte šator kao prototip hrama je ovdje komplementaran sa šatorom kao mjestom skloništa i skrovišta na koje su mnogi Banjalučani bili prinuđeni nakon zemljotresa.

Katedrala je u osnovi riješena u obliku zarubljenog trougla, upravo sa zarubljenim tjemenom orjentisanim ka istoku, dok je ulaz pozicioniran na zapadnoj strani, naglašen visokim pilonima koji formiraju centralni plan pročelja u vidu stilizovanog šatora. Lijevo i desno od ulaza su pozicionirane ispovjedaonice, dok su sakristija i sala za vjeronauku smještene na sjevernom, odnosno južnom tjemenu trougaone osnove. Pored prostora sakristije nalazi se još jedan pomoćni ulaz, koji je orjentisan prema biskupskom dvoru. Sala za vjeronauku ima direktan ulaz kako iz naosa, tako i sa južne fasade katedrale. Sala je u novije vrijeme prenamjenjena. Iznad ispovjedaonica se nalazi korska platforma, kojoj se pristupa dvama jednokrakim stepeništima iz prostora naosa. Na istočnoj strani trougaone osnove, u zarubljenom tjemenu nalazi se oltarski prostor koji je osvijetljen preko fasadnog vitraža i

21 Zanimljivo je da je arhitekta Ljuboslav Matasović otac lingviste i pisca Ranka Matasovića (1968–) koji je pod pseudonimom objavio roman *Neprobuđeni* (Ibis grafika, 2022). U tom romanu, lik glavnog junaka, arhitekta Radovana Maretića, inspirisan je stvarnim životom Ljuboslava Matasovića, uključujući i njegov rad na banjalučkoj katedrali. Roman istražuje teme profesionalnog i ličnog života arhitekte u kontekstu političkih i društvenih promjena .

22 Šator (hebr. *ohel,* naročito u izrazu *Ohel Mo'ed* – „Šator sastanka“) ima duboku simboliku u Starom zavjetu i predstavlja jedan od ključnih prostora božjeg prisustva među Jevrejima tokom njihovog pustinjskog puta. Njegovo značenje obuhvata teološke, liturgijske i antropološke dimenzije, među kojima je tema božje prisutnosti među narodom najvažnija. Šator sastanka je bio mjesto gdje se Bog „sastajao“ s Mojsijem i gdje mu je davao zapovijesti (Izl 33,7–11; Br 7,89). To ga čini prototipom hrama, odnosno pokretnim svetim prostorom. U prenesenom značenju, šator simbolizuje da Bog ne boravi u zlatnim palatama, već među svojim narodom, čak i u nestabilnim i prelaznim vremenima.

bočnih vertikalnih ostakljenih površina, koje čine armiranobetonska rebra, odnosno stubovi, ujedno noseći tako krovnu konstrukciju prednapregnute ploče debljine svega 20cm.

Katedrala ima manju kriptu u podrumskoj etaži pozicioniranu ispod oltarskog prostora sa spoljnim pristupom sa istočne strane.

Prva misa u novoj katedrali slavljena je na Božić 1973. godine, a radovi na izgradnji su u etapama nastavljeni kasnije. Pročelje katedrale je 1987. godine obloženo pazinskim vikuranom, a na portalu je Viktor Plestenjak[23] u kamenu isklesao dva bareljefa s geslom: „U dom ćemo Gospodnji radosno ići".

21 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala, izgled kompleksa katedrale sa sjeverozapada; lijevo u kadru su Biskupska kuća i Svećenički dom (Milan Bajić, 2022)

23 Viktor Plestenjak (1944–2022), slovenački akademski kipar i dugogodišnji violista Simfonijskog orkestra RTV Slovenije. Njegov umjetnički opus obuhvata brojne javne skulpture u Sloveniji, među kojima se ističe bronzana skulptura *Roža Portoroža*.

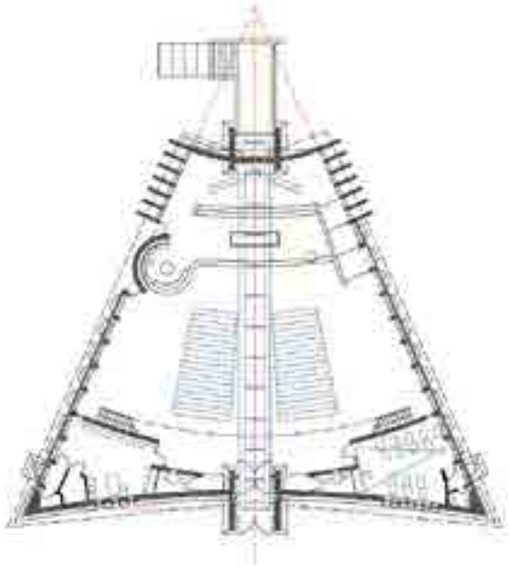

22 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala; osnova prizemlja, dio originalnog projekta iz 1972. godine, autori Vera Gazibara i Ljuboslav Matasović, digitalizovao Luka Gajić prema originalnom projektu (Biskupski ordinarijat)

23 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala; izgled sa juga – ulazno pročelje, dio originalnog projekta iz 1972. godine, autori Vera Gazibara i Ljuboslav Matasović, digitalizovao Luka Gajić prema originalnom projektu (Biskupski ordinarijat)

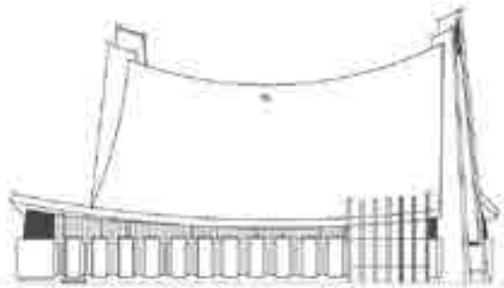

24 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala; izgled sa istoka, dio originalnog projekta iz 1972. godine, autori Vera Gazibara i Ljuboslav Matasović, digitalizovao Luka Gajić prema originalnom projektu (Biskupski ordinarijat)

25 | Katedrala Sv. Bonaventure, druga katedrala; podužni presjek, dio originalnog projekta iz 1972. godine, autori Vera Gazibara i Ljuboslav Matasović, digitalizovao Luka Gajić prema originalnom projektu (Biskupski ordinarijat)

26 | Katedrala Sv. Bonaventure, izgled unutrašnjosti sa horske galerije (2025)

27 | Katedrala Sv. Bonaventure, detalj tabernakula (2025)

28 | Katedrala Sv. Bonaventure, zvonik druge katedrale; izgledi, dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Boštjan Fürst (Biskupski ordinarijat)

29 | Katedrala Sv. Bonaventure, zvonik druge katedrale; osnova temelja i suterena sa detaljima, dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Boštjan Fürst (Biskupski ordinarijat)

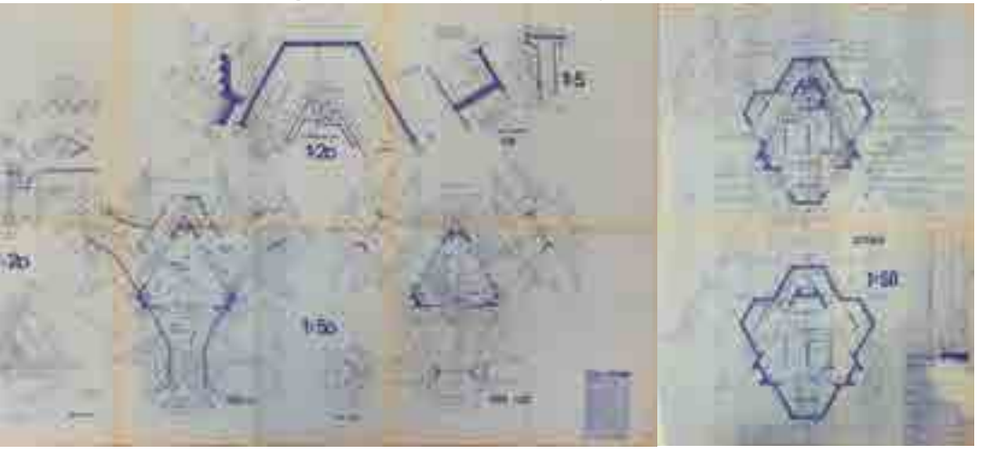

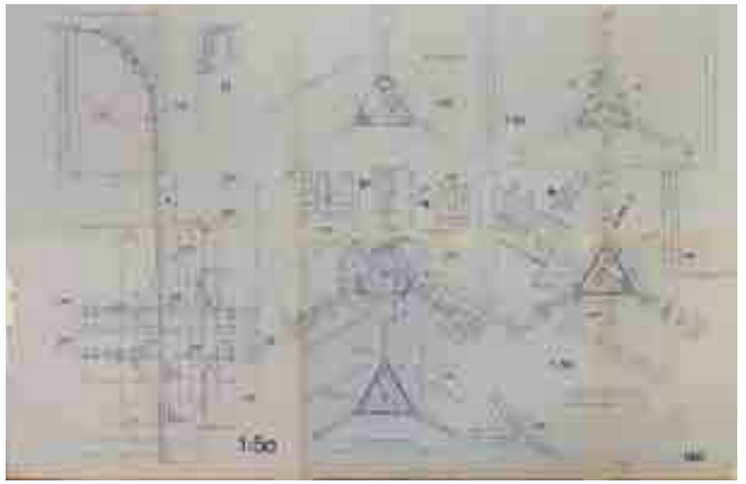

30 | Katedrala Sv. Bonaventure, zvonik druge katedrale; detalji, dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Boštjan Fürst (Biskupski ordinarijat)

Vitraže sa dvije velike kompozicije je izradio Ivo Dulčić[24]. Na pročelju, pozicionirani iznad horske galerije prikazani su evanđelisti Matej, Marko, Luka i Jovan, dok je naspramno, u polju iznad oltara prikazano Hristovo vaskrsnuće. Manji vitraž sa lijeve strane tabernakula je sa motivom patrona katedrale - Sv. Bonaventure, dok je desno od tabernakula motiv sa „dvije ribe i pet kruhova“ koji su inspirisani Hristovim čudom u Kani Galilejskoj. Mozaike iza oltarskog prostora, sa motivom Bogorodice, lijevo, odnosno Hrista, desno od oltara je uradio Rudolf Slačala[25]. Akademski kipar Jure Žaja[26] je izradio tabernakul u obliku kugle, koji se nalazi lijevo u odnosu na oltar gledano iz naosa katedrale.

Unutrašnjost katedrale je jednostavno materijalizovana: podovi su obloženi kamenom, zidovi su obrađenim finim malterom, dok su namještaj i oprema izrađeni dominantno od drvenog masiva.

Klasične orgulje sa 19 registara i 1041 svirala izrađene su 1881/1885. godine u njemačkoj radionici *Richard Ibach*[27]. Od izrade, korišćene su najprije u evangelističkoj crkvi, a potom od 1907. do 2000. godine u rimokatoličkoj crkvu u mjestu Kley pored Dortumunda u Njemačkoj. Nakon što je tamošnji hram preuzela Srpska pravoslavna crkva, zauzimanjem Margaret Engelking, predsjednice Njemačko-hrvatskog društva iz Hanovera, orgulje su izuzete iz

24 Ivo Dulčić (Dubrovnik, 1916–Zagreb, 2. mart 1975), istaknuti hrvatski slikar i akademik, jedan je od najvažnijih predstavnika sakralnog slikarstva u poslijeratnoj Jugoslaviji. Školovao se u Zagrebu i Parizu, a prepoznatljiv je po osebujnom likovnom izrazu koji kombinuje ekspresionizam, kolorističku dinamiku i duhovnu simboliku. Njegova djela – freske, mozaici i vitraži – krase brojne crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a posebno se ističe njegov doprinos modernizaciji katoličke sakralne umjetnosti u drugoj polovini 20. vijeka.

25 Rudolf Rudi Slačala (1946–2015), umjetnik iz Prijedora.

26 Jure Žaja (Aržano, 19.04.1944–), hrvatski akademski kipar i slikar. Bio je saradnik majstorske radionice Vanje Radauša. Bavi se uglavnom sakralnim temama, kroz skulpture i reljefe od drveta i kamena, kao i slike figurativnih kompozicija. Između ostalih radova, jedno od poznatijih djela je „U spomen Jurju Dalmatincu“ (1979), monumentalna skulptura izrađena od pocinčanog čelika, posvećena jednom od najznačajnijih srednjovjekovnih graditelja Dalmacije, postavljena u Sisku u sklopu parka skulptura. (Proleksis)

27 Radionica orgulja *Ibach*, poznata kao *Orgelbau Ibach*, bila je značajan njemački proizvođač orgulja i klavira sa sjedištem u Wuppertalu (ranije Barmen), aktivna od 1794. do 1904. godine. Osnovao ju je Johann Adolph Ibach, a kasnije su je vodili njegovi potomci, među kojima su Richarda Paula Ibach (1813–1889) i njegov sin Richarda Ibach (1854–1904). Tokom svog djelovanja, radionica je proizvela brojne orgulje za crkve i druge institucije, ne samo u Njemačkoj, već i u inostranstvu. Među značajnim instrumentima su orgulje izgrađene za crkve u Wuppertalu, Remscheidu, Aachenu, Gentu (Belgija), Deventeru (Nizozemska) i čak Phillippolisu (Južna Afrika). Nakon smrti Richarda Ibacha 1904. godine, radionica za izradu orgulja je zatvorena. Preostali dijelovi firme prešli su pod upravu glavne kompanije *Rud. Ibach Sohn*, koja je nastavila s proizvodnjom klavira. Nažalost, mnogi arhivski materijali su izgubljeni tokom bombardovanja Wuppertala 1943. godine.

crkve i poklonjene katedralnom hramu u Banjoj Luci. Orgulje su 2001/2002. godine očišćene i montirane u Banjoj Luci. Pored saniranja, promijenjena je mehanička traktura u električnu, te spojena sa 17 registrara digitalnih orgulja firme *Johannus Orgelbouw*[28], koje se nalaze u blizini oltara. Orgulje su blagoslovljene 21. novembra 2022. godine uoči praznika Sv. Cecilije. ("Blagoslovljene orgulje u banjolučkoj katedrali; Blagoslovljene orgulje Sikstinske kapele; Blagoslov obnovljenih orgulja.")

Sa južne strane katedrale, desno od glavnog ulaza, u originalno projektovanoj sali za vjeronauku, nalazi se spomen kapelica Blaženog Ivana Merza[29] (1896-1928) s kovčegom u kome je blaženi Ivan Merz bio pokopan na groblju Mirogoj u Zagrebu.

Sjeveroistočno od crkve sagrađen je zvonik, koji nije bio dio osnovnog projekta Matasovića i Gazibare. Zvonik je izgrađen po izboru najboljeg rješenja nakon konkursa provedenog krajem 80-ih godina. Gradnja je okončana tek 1991. godine, prema projektu slovenačkog arhitekte Boštjana Fürsta. Zvonik visine 42 m ima pet zvona, mase 1.070, 745, 540, 315 i 250 kg.

Katedrala je 2001. godine temeljno rekonstruisana u pripremi za pastoralnu posjetu pape Jovana Pavla II. (Marić i Orlovac, 16–17) Papa je 22. juna 2003. godine pohodio Katedralu, kada je poklonio i kip uskrslog Hrista koji sada stoji ispred katedrale.

28 *Johannus Orgelbouw* je renomirana holandska firma za izradu elektronskih i digitalnih orgulja, osnovana 1968. godine u Edeu (Nizozemska). Specijalizovana je za proizvodnju koncertnih, liturgijskih i kućnih orgulja, s fokusom na digitalnu tehnologiju i prirodnu reprodukciju zvuka cijevnih orgulja. *Johannus* instrumenti prisutni su u brojnim crkvama, koncertnim dvoranama i obrazovnim institucijama širom svijeta.

29 Blaženi Ivan Merz (Banja Luka, 1896– Zagreb, 1928), bio je hrvatski katolički laik, pedagog i mistik, koji je svoj duhovni poziv prepoznao u euharistijskoj pobožnosti i liturgijskoj obnovi. Djetinjstvo i ranu mladost proveo je u Banjoj Luci, gdje su na njegovo duhovno oblikovanje uticali franjevci i trapisti iz opatije *Marija Zvijezda*. Nakon studija u Beču i Parizu, vratio se u Zagreb, gdje je do smrti predano radio kao profesor, katolički laik i promoter liturgijske obnove. Beatifikacija, kao simbol duhovnog povratka, održana je na Petrićevcu 22. juna 2003. godine, tokom posjete pape Ivana Pavla II. Merz je tako postao prvi blaženik rođen u Bosni i Hercegovini. (Miklenić)

3. SABORNI HRAM HRISTA SPASITELJA

Trg srpskih vladara 3

Saborni hram Srpske pravoslavne crkve u Banjoj Luci razvijao se u dva vremenska perioda, na dvije međusobno bliske lokacije u centru grada. Prvi period vezan je za crkvu u sjevernom dijelu tadašnje *Herrengasse* – istorijske šetnice formirane u austrougarskom periodu. Prva saborna crkva je izgrađena 1879. godine na mjestu

31 | Saborni hram Svetog Duha u prvom planu, u pozadini se vide zgrade Vojne uprave, tzv. Carske kuće *(Militäramtsgebäude),* katedrala Sv. Bonaventure i Fabrika duvana *(Tabakfabrik)* (Stošić)

pored kojeg će kasnije biti sagrađena i prva Srpska osnovna škola (1907), koja i danas postoji. Ferman za gradnju sabornog hrama je izdat još 1860. godine; dakle isti je trebao biti sagrađen još za vrijeme otomanske uprave u Banjoj Luci, ali su radovi stalno odgađani, prevashodno zbog konstantnih političkih kriza i pritisaka. Potom, početkom austrougarske okupacije 1878. godine, započeti radovi su opet bili obustavljeni, a prikupljeni građevinski materijal

je prebačen na obližnje gradilište zgrade Vojne uprave, tzv. Carske kuće (*Militäramtsgebäude*), čija gradnja je bila prva značajna realizacija novih vlasti u okupiranoj Bosni i Hercegovini.

Na početku austrougarske okupacije Banja Luka nije imala nijednu srpsku pravoslavnu crkvu. Saborni hram posvećen Svetom duhu je konačno sagrađen 1879. godine. Iako je još 1912. godine bio formiran poseban odbor za gradnju novog sabornog hrama, istorijske okolnosti nisu bile naklonjene Banjalučko-bihaćkoj mitropoliji, tako da se sa aktivnostima na gradnji čekalo bolje vrijeme.

Stari hram je svojoj namjeni služio do 1929. godine, kada je i uklonjen, u osvit gradnje novog katedralnog hrama. Novi saborni hram, posvećen Svetoj trojici, projektovan u srpsko-vizantijskom stilu od strane arhitekte Dušana Živanovića, teško je oštećen već prvih

32 | Saborna Crkva Svete Trojice, fotografija snimljena prije 1933. godine i gradnje Banskog dvora i Banske uprave (ARS)

dana Drugog svjetskog rata u napadu *Luftwaffe*a i ubrzo potom srušen do temelja. Na obnovu hrama se čekalo do 1990-ih godina.

Organizaciono, saborni hram je centralni hram banjalučke mitropolije gdje se nalazi i mitropolijski tron. Eparhija djeluje u okviru autokefalne Srpske pravoslavne crkve, čiji je poglavar arhiepiskop pećki, mitropolit beogradsko-karlovački i patrijarh srpski sa sjedištem u Beogradu.

ISTORIJSKI KONTEKST

Obnova vizantijskog stila[30] u arhitekturi postala je omiljena kod pravoslavnih zajednica u Grčkoj, Bugarskoj, Srbiji i Sjevernoj Makedoniji tokom tanzimatskih[31] reformi u Osmanskom carstvu. Pravoslavne zajednice u Hrvatskoj i Ugarskoj takođe su prihvatile ovaj stil u svojim sakralnim objektima. Tanzimatske reforme, započete 1839. godine ediktom iz Gülhanea, nastojale su modernizovati carstvo i dale značajna prava hrišćanima, što je dovelo do intenzivnije izgradnje hrišćanske sakralne arhitekture širom carstva.

Srpsko-vizantijski stil[32] razvijen je kao varijanta neovizantijskog stila, sa posebnim fokusom na prostoru tadašnjeg Bosanskog vilajeta, odnosno Bosne i Hercegovinae kasnije pod austrougarskom okupacijom i aneksijom. Nakon osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, od 1929. Kraljevina Jugoslavija, pitanje „nacionalnog stila“ dolazi u fokus domaćih arhitekata, ali i naručioca. Istoričari arhitekture i arhitekte kao što su Zoran Manević, Bogdan Nestorović, Nikola Dobrović i Aleksandar Kadijević, su doprinijeli tumačenju ovog pitanja. Iako su srpsko-vizantijske forme bile jasno razdvojene od srednjovjekovne srpske arhitekture i originalne vizantijske inspiracije u teoriji, u praksi su često bile čvrsto isprepletene. (Kadijević, 2016, 170)

Od 1851. Srpska pravoslavna crkva otvoreno je zagovarala ovaj stil, koji dobija dodatni zamah uoči i nakon Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata. (Ignjatović, 2008; Damjanović, 2016) Ovaj stil zadržava oblik grčkog krsta sa centralnom kupolom, fasadne horizontalne trake u crvenim i oker tonovima, te bijele štukature oko

30 Neovizantijski stil označava istoricistički pravac u arhitekturi koji se javlja u 19. vijeku, na širem području jugozapadne Evrope, a zasniva se na reinterpretaciji elemenata vizantijske arhitekture – centralni plan, kupole, bogata dekoracija i simbolički elementi.

31 Tanzimat (tur. *tanzîmât*, „reforme“) predstavlja period modernizacijskih reformi u Osmanskom carstvu, provedenih između 1839. i 1876. godine, koje su započele proklamacijom *Gulhanskog fermana* (1839) i završile *Kanun-i Esasi* ustavom iz 1876. godine. Reforme su bile usmjerene na centralizaciju vlasti, pravnu jednakost svih podanika (muslimana i nemuslimana), modernizaciju administracije, vojske i obrazovanja, te jačanje pravne sigurnosti i privatnog vlasništva. U Bosni i Hercegovini, Tanzimat je imao značajan uticaj na društvenu i vjersku strukturu, omogućivši veću slobodu vjeroispovijesti i time doprinijevši izgradnji brojnih crkava i samostana u drugoj polovini 19. vijeka. (Đurić)

32 *Srpsko-vizantijski stil* je pravac u pravoslavnoj sakralnoj arhitekturi koji se razvija početkom 20. vijeka kao nacionalni izraz unutar Kraljevine Srbije i kasnije Kraljevine SHS. Zasnovan je na motivima srednjovjekovne srpske arhitekture (posebno Moravske i Raške škole), kombinovanim s vizantijskim formama, te postaje dominantan u gradnji hramova u međuratnom periodu. U Bosni i Hercegovini, ovaj stil se javlja naročito između dva svjetska rata i simbolički afirmiše nacionalni i religijski kontinuitet. (Kadijević, 2007)

prozora i vrata. Arhitektonske novine nisu uvedene, već se radilo o reinterpretaciji srednjovjekovnih formi savremenim tehnikama. (Vidaković)

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

U Banjoj Luci, u austrougarskom periodu, samo je jedna zgrada – Vladičanski dvor – građena u srpsko-vizantijskom stilu. Projektovao ga je Josip Blažeković 1902, a izgradnja je završena 1904. (Malinović, 2014, 148–150) i u svjetlu gradnje sabornog hrama, može se smatrati uvodom u projekat čija će realizacija početi kroz 20 godina od gradnje dvora.

Na vanrednoj sjednici održanoj 13. juna 1921. godine, skupština Srpske pravoslavne opštine donijela je odluku o izgradnji novog sabornog hrama. Odabrana je lokacija u tadašnjoj ulici kralja Alfonsa XIII, nekadašnjoj *Herrengasse,* nasuprot hotela *Austrija* i kafane *Elit*, dok je s druge strane bila kafana *Balkan*, koju je Opština otkupila radi izgradnje sjedišta banske uprave.

U aprilu 1922. formirana je građevinska komisija. Prvu nagradu za projekat osvojio je beogradski arhitekta Dušan Živanović[33] (Vidaković, 25). Projekat sabornog hrama u Banjoj Luci se smatra među njegovim najvažnijim ostvarenjima i jedan od vrhunaca monumentalnog crkvenog graditeljstva međuratne Bosne i Hercegovine. (Andrić)

Građevinske radove izvodila je firma *Til i Šimić* iz Slavonskog Broda. Temelje je osveštao mitropolit Vasilije (Popović) 5. oktobra 1925. godine.

Hram je u osnovi bio dimenzija 19,5 x 22,1 m, visine 22,7 m, sa centralnom kupolom prečnika 6 m i zvonikom visine 42 m. Iako je gradnja završena čak 40 dana prije dogovorenog roka od 600 dana, naknadno su uočeni brojni tehnički problemi – u konstrukciji krova, slijeganju terena i drugim detaljima, što je zahtijevalo dodatne radove 1930. godine.

U koncipiranju i oblikovanju saborne crkve u Banjoj Luci jasno se očituje Živanovićeva intencija da arhitektonsku kompoziciju utemelji na moravskom graditeljskom nasljeđu, reinterpretiranom

33 Dušan Živanović (Senta, 13. maj 1853–Beograd, 12. januar 1937) bio je srpski arhitekta školovan u Beču, u klasi čuvenog Theophila Hansena, te predstavnik prve generacije akademski obrazovanih arhitekata u Srbiji. Njegov opus, ostvarivan uglavnom kroz rad u Ministarstvu građevina, obuhvata brojne javne i sakralne objekte, a posebno se ističe njegov doprinos razvoju srpsko-vizantijskog stila. Živanović je u svojim djelima sintetizovao evropske istoricističke uzore i elemente srednjovjekovne srpske arhitekture, čime je dao značajan doprinos procesu evropske modernizacije, ali i oblikovanju nacionalnog izraza u arhitekturi.

33 | Saborna Crkva Svete Trojice; dio originalnog projekta arhitekte Dušana Živanovića iz 1925. godine, situacija (ARS)

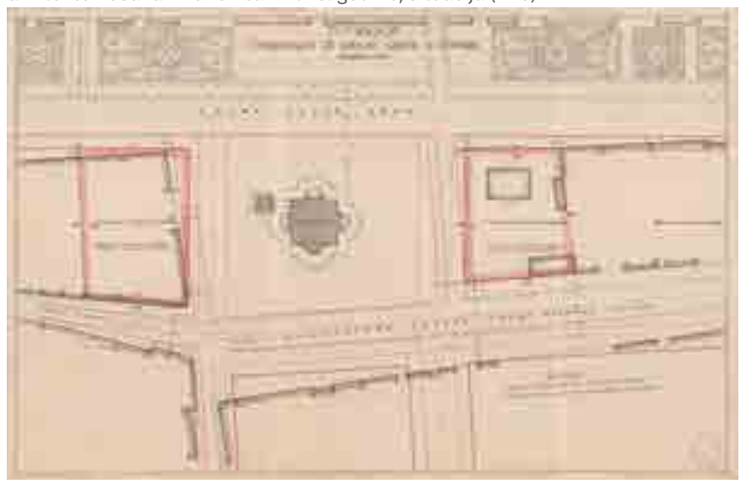

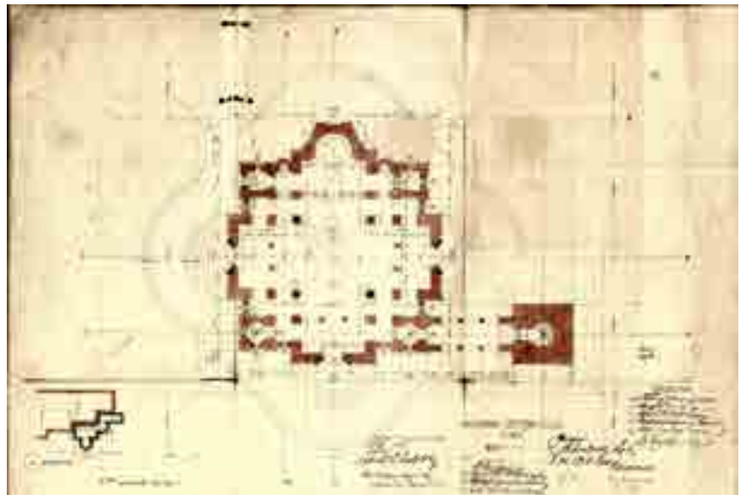

34 | Saborna Crkva Svete Trojice; dio originalnog projekta arhitekte Dušana Živanovića iz 1925. godine, osnova prizemlja (ARS)

kroz savremene istoricističke principe. Umjesto standardne jednokupolne sheme karakteristične za hanzenatiku[34], crkva je projektovana kao petokupolna struktura razvijenog upisanog krsta, što upućuje na neposredne analogije sa sakralnom arhitekturom

34 Hanzenatika je specifična varijanta neovizantijskog stila u arhitekturi, razvijena pod uticajem austrijskog arhitekte Theophila Hansena (1813–1891), profesora na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Stil se odlikuje reinterpretacijom vizantijske arhitektonske baštine kroz akademsku estetiku historicizma: centralni planovi, naglašene kupole, dekorativni elementi poput arkadnih frizova, rozeta i blindiranih prozorskih niša, uz modernizovanu upotrebu materijala i konstrukcijskih tehnika. Hanzenatika je preko Hansenovih učenika, među kojima su Svetozar Ivačković, Jovan Ilkić i Dušan Živanović, imala presudan uticaj na formiranje srpske sakralne arhitekture kraja 19. i početka 20. vijeka (Jovanović, 235-258)

35 | Saborna Crkva Svete Trojice; dio originalnog projekta arhitekte Dušana Živanovića iz 1925. godine, izgled sa sjevera (ARS)

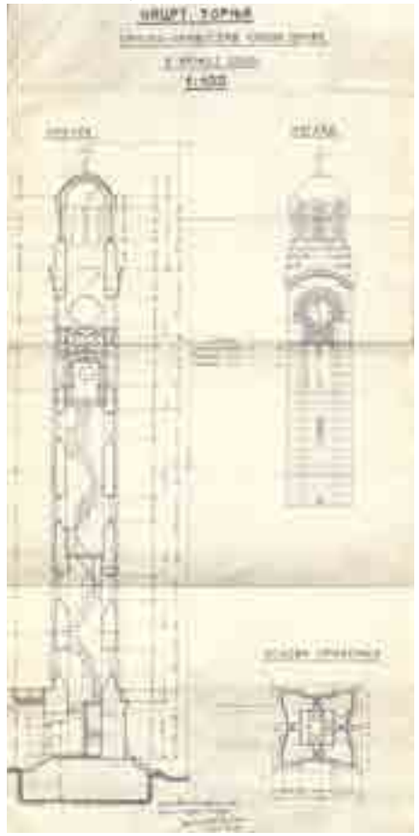

36 | Saborna Crkva Svete Trojice; dio originalnog projekta arhitekte Dušana Živanovića iz 1925. godine, osnova, presjek i dio izgleda tornja zvonika (ARS)

kasnosrednjovjekovne Srbije. Zvonik je riješen kao slobodnostojeći na južnoj strani, a sa crkvom je povezan kraćim natkrivenim hodnikom pod arkadama. Glavni i bočni ulazi tretirani su jednako. Rješenje je slično savremenim crkvama poput Hrama Svetog Save i Crkve Svetog Marka u Beogradu, kao i crkve na Oplencu. (Vidaković, 33)

U obradi fasadnih površina primjetna je zrelost u selekciji i sintezi arhitektonskih motiva, pri čemu posebno dolaze do izražaja bifore, rozete i slojevita drugostepena plastika, pažljivo integrisani u ritam volumena. Dvobojna fasada u blijedocrvenim i oker tonovima, bijela kamena dekoracija, rozete i vijenci podsjećaju na Ravanicu i Lazaricu – vrhunska ostvarenja Moravske škole. Time je Živanović ostvario evolutivni prelaz od čistih hanzenatičkih obrazaca prema identitetski osviještenoj nacionalnoj interpretaciji, dovodeći svoj sakralni opus u Banjoj Luci do arhitektonske i simboličke zrelosti. Ova arhitektura zadržala se u kolektivnom pamćenju Banjalučana i izazvala snažne emocije po završetku obnove 2004. godine.

Prvo bogosluženje u nedovršenom hramu je održano 15. septembra 1928. godine, povodom desetogodišnjice proboja Solunskog fronta.

Unutrašnje uređenje i dekoracija počinju tek 1938. godine, a u njima učestvuju brojni umjetnici predvođeni Jovanom Bijelićem (1886-1964) sa njegovom grupom “Oblik”, koju su činili: Veljko Stanojević (1892-1967), Svetislav Strala (1891-1957) i Petar Suhačev. Tako su Bijelić, Strala i i Stanojević izradili ornamentiku. Suhačev i Jaroslav Kratina (1893-1973), su izradili freske i ikone, dok je Grigorije Ivanovič Samojlov[35], bio pobjednik konkursa za projekat ikonostasa, polijeleja i stolarije. (Vidaković, 29) Ikonostas je izradio Dragoje Barac, duborezac i umjetnički stolar iz Beograda, dok su polilej i ostala rasvjetna tijela djelo “Belarusa,” takođe iz Beograda.

Crkva je osvećena 18. maja 1939. godine, nakon završetka radova na enterijeru, a kum na osvećenju je bio Svetislav Milosavljević (1882-1960), nekadašnji ban Vrbaske banovine (1929-1934), koji je snažno podržavao izgradnju objekata i ubrzao izvođenje radova.

35 Grigorije (Grigorje) Ivanovič Samojlov (Taganrog, 8. septembar 1904–Beograd, 15. oktobar 1989) bio je ruski emigrant, arhitekta, dizajner, slikar i profesor Tehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U međuratnoj i poslijeratnoj Jugoslaviji ostavio prepoznatljiv opus u rasponu od akademizma i (srpsko)vizantijskog izraza do modernizma i art dekoa, posebno kroz reprezentativne stambene objekte i enterijere beogradskih palata.

Crkva je bila opremljena sa četiri zvona iz austrijske livnice Grasmajer[36], mozaike iznad portala - Sv. Trojica iznad glavnog portala, Hrist Spasitelj na južnoj Strani i Presveta Bogorodica na sjevernoj strani, izradila je njemačka radionica *Puhl & Wagner.*[37]

UNIŠTENJE I OBNOVA

Već u aprilu 1941, tokom nacističkog bombardovanja Banje Luke, crkva je teško oštećena – najviše oltarska apsida i unutrašnjost. Iako su stručnjaci poput banjalučkih arhitekata Stojana Borovnice[38] i Aleksandra Vulića tvrdili da je sanacija moguća i isplativa, nove vlasti NDH naredile su njeno rušenje. Naime, na mišljenje

37 | Saborna Crkva Svete Trojice; oštećenja na apsidi i istočnom zidu nakon bombardovanja (ARS)

38 | Saborna Crkva Svete Trojice; detalj rušenja hrama nakon bombardovanja (STRADANJE SVETINJA: Hram Svete Trojice u Banjoj Luci)

39 | Saborna Crkva Svete Trojice; detalj rušenja hrama nakon bombardovanja (STRADANJE SVETINJA: Hram Svete Trojice u Banjoj Luci)

36 *Grassmayr* (Glockengießerei Grassmayr, Innsbruck, Austrija) je jedna od najpoznatijih evropskih livnica crkvenih zvona i najstarije porodično vođeno preduzeće te vrste u Austriji, s kontinuiranom tradicijom livenja zvona od 1599. godine.

37 *Puhl & Wagner* bila je vodeća berlinska radionica za staklene mozaike i vitraže, osnovana 1889. godine u Berlinu, koja se već krajem 19. i početkom 20. vijeka afirmisala kao najznačajniji njemački proizvođač staklenih mozaika. Kompanija je prestala s radom 1969. godine.

38 Napomena 20

40 | Hram Hrista Spasitelja; izgled iz vazduha sa istoka (Aleksandar Čavić, 2020)

41 | Hram Hrista Spasitelja; izgled sa sjeveroistoka (Nemanja Popović, 2025)

Borovnice i Vulića[39] je ustaškom stožerniku Viktoru Gutiću primjedbovao inženjer i građevinski preduzimač Franjo Mikuš[40] ukazavši na njihovu pristrasnost. Tokom avgusta iste godine, Jevreji i Srbi su pod prisilom izvodili radove na raziđivanju i rušenju hrama, kojima je rukovodilo građevinsko preduzeće Emilija Soravije, čiji je brat Etore bio blizak Gutićev saradnik. Razidani građevinski materijal je korišćen i za obnovu drugih zgrada.

42 | Hram Hrista Spasitelja; izgled unutrašnjosti hrama, centralni mozaik glavne kupole (2022)

39 Aleksandar Vulić (Prijedor, 1896–Zagreb, 1967) diplomirao je 1923. godine na Visokoj tehničkoj školi u Pragu. U Banjoj Luci je radio kao privatni arhitekta i građevinski preduzetnik. (Cvijić, 107)

40 Franjo Mikuš (Sarajevo, 1901–Zagreb, 1955) diplomirao je na građevinskom odsjeku Tehničkog fakulteta u Zagrebu 1924. godine, kada je počeo raditi za kraljevsko Ministarstvo građevine na poziciji u Kragujevcu. U Banjaluku je došao 1927. godine, a od 1929. godine do kraja Drugog svjetskog rata radio je kao ovlašćeni građevinski preduzimač. Nakon rata je radio u Srednjoj tehničkoj školi. (Cvijić, 107-108)

Na temeljima crkve 27. jula 1946. godine je otkriven *Spomenik palim Krajišnicima*, povodom Dana oslobođenja grada – 22. aprila. Vlasti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nisu dozvoljavale obnovu hrama. Tek, umjesto obnove hrama, dozvoljena je gradnja manje crkve, posvećene takođe Svetoj trojici, na lokaciji istočno od Vladičanskog dvora. Ta crkva je služila kao privremeni saborni hram sve do obnove porušenog hrama.

43 | Hram Hrista Spasitelja; izgled unutrašnjosti hrama, ikonostas (2022)

Raspadom Jugoslavije i promjenom političkih i društvenih uslova, započinje obnova sabornog hrama. Prvo je 27. decembra 1990. godine počeo sa radom Inicijativni odbor za obnovu hrama, na čelu sa Njegovim Preosveštenstvom episkopom banjalučkim Jefremom. *Spomenik palim Krajišnicima* je izmješten na lokaciju ispred hotela *Bosna* u vremenu od 24. decembra 1991. do 14. januara 1992. godine. Početkom iste godine prestaje sa radom Inicijativni, a počinje sa radom građevinski odbor od 12 članova, takođe sa episkopom Jefremom na čelu.

Iste godine započeli su radovi na otkrivanju temelja, a osveštao ih je patrijarh srpski Pavle (Stojčević) 17. oktobra 1993. godine. Hram je posvećen Hristu Spasitelju, a odlučeno je da se zadrži izvorni izgled uz korišćenje adekvatnih savremenih materijala i tehnika. Iako je planirano da se radovima na izgradnji pristupi odmah po okončanju rata, isto se desilo tek 1999. godine. Banjalučki arhitekta Nebojša Balić je izradio prvi projekat, a kako je Balić uskoro napustio grad, projekat je kasnije preuzeo njegov pomoćnik i član tima, građevinski inženjer Rade Filipović. Filipoviću su se pridružili takođe građevinski inženjer Nenad Stanišljević i arhitektonski tehničar Petar Orlić.

Projekat je zadržao izvorna obilježja, ali je uključio nove tehnologije, prije svega u pogledu upotrebe savremenih materijala i tehničkih rješenja koja ne narušavaju estetiku arhitekture, a doprinose stabilnosti i korisničkom komforu. Tako su, između ostalog, izvedeni troslojni zidovi od opeke, armiranobetonske ispune i kamena, koji je za ovu priliku uvezen iz Irana. Krovovi su pokriveni limom sa pozlatom.

Hram je za vjernike otvoren 24. septembra 2004. godine, uz nastavak brojnih radova. Većina građevinskih radova je okončana 2009. godine, a čin osvećenja je obavljen 28. maja iste godine, na praznik Vaznesenja Gospodnjeg. Radovi na enterijeru, uključujući mozaike, još traju.

4. NJEMAČKA EVANGELISTIČKA CRKVA

Ulica Mladena Stojanovića 4

ISTORIJSKI KONTEKST

Sa dolaskom brojnih doseljenika u Banju Luku, što kroz organizovanu kolonizaciju austrougarskih vlasti, što kroz plansko dovođenje administracije, pripadnika vojnih korpusa, trgovaca, zanatlija itd. rastao je broj evangelista u gradu, kojima je bila potrebna bogomolja za upražnjavanje vjerskih i duhovnih potreba. Narastajući broj stanovnika evangelističke vjeroispovijesti može se pratiti i kroz rezultate popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, pa tako za godine 1879. i 1885. nema zabilježenih, a za 1895. godinu bilježi se 3.596 vjernika, potom 1910. godine 6.342 vjernika, 1921. godine 6.627 vjernika, a 1931. godine 7.094 vjernika. Podaci nisu zabilježeni u godinama 1948. i 1953. što govori u prilog opservaciji da se veliki broj njemačkih doseljenika evangelističke vjeroispovijesti iselio tokom Drugog svjetskog rata, odnosno poginuo u borbama. (Preradović et. al, 2017b, 195-196)

U Banjoj Luci, crkva i župna kuća u jednom objektu – *Deutsche Evangelische Kirche und Pfarrhaus*, sagrađeni su uz istorijsku *Kaiserstraße* u blizini tadašnjeg kompleksa vojne bolnice *(K. u. K Truppen Spittal)* – današnjeg Parka Mladen Stojanović po projektu arhitekte Ludwiga Hubera[41] iz 1895. godine. (Malinović et al, 2015, 30-31; Preradović et al. 2024, 160-161)

Objekat je izgubio osnovnu funkciju i kao takav ne pripada organizacionoj strukturi odgovarajuće vjerske zajednice.

41 Ludwig Huber (12. avgust 1859, Siegharting kod Schertinga, Gornja Austrija – 17. jul 1921, Sarajevo) završio je Državnu zanatsku školu (Staatsgewerbeschule), arhitektonski odsjek u Salzburgu 1881. godine. Po dolasku u Bosnu i Hercegovinu, radio je prvo u Mostaru od 1889. godine, a od naredne godine u Sarajevu, gdje je bio zaposlen u Odsjeku za visoku gradnju građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade. Huber je u Banjoj Luci projektovao još i Javnu bolnicu (1891–1892. godine). (Krzović 248; Malinović, 2025, 96)

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

Smatra se da je Huber bio pod snažnim uticajem Karla Paržika, što je vidljivo u njegovom istoricističkom pristupu, izraženom i u projektu opšte bolnice u Banjoj Luci (*Gemeindespital – Spitalanlage*), kao i na ovom objektu. Huberu je trebala još čitava decenija da svoje projektantske principe prenese sa istoricizma, preplavljenog modelima obnove renesanse ka secesiji (Dimitrijević 84), što će postati vidljivo na realizacijama u Sarajevu kasnije.

44 | Njemačka evangelistička crkva i župni dom; izgled glavne fasade sa sjeverozapada (Nemanja Popović, 2025)

Zgrada crkve i župnog doma ima prizemlje i suteren ispod cijelog objekta, dok središnji dio objekta ima još jedan sprat, čineći tako kaskadnu kompoziciju glavne fasade sa bočnim jednospratnim krilima. Oko cijelog objekta proteže se naglašen postament, dok vijenac nije izražen kao u Huberovim ranijim projektima. Ulaz je bio naglašen izbočenjem u odnosu na osnovnu ravan fasade, natkrivenim jednostavnim timpanonom. Uglovi svakog od volumena su istaknuti kamenom dekoracijom.

Zanimljivo je da je upravo ulazna fasada vremenom izmijenjena. Ulazni portal više ne postoji, pa je novi glavni ulaz formiran sa zadnje, istočne strane objekta. Na njegovo mjesto na pročelju dodan je niz simetrično raspoređenih prozora.

O istorijatu crkve nakon 1. svjetskog rata se zna veoma malo. Za pretpostaviti je da je objekat izgubio osnovnu namjenu već nakon 1. ili najkasnije nakon 2. svjetskog rata, pogotovo imajući u vidu da u istorijskim izvorima nisu zabilježene aktivnosti evangelista u gradu u tom periodu.

45 | Njemačka evangelistička crkva i župni dom; izgled glavne fasade sa jugozapada; fotografija iz austrougarskog perioda (Husedžinović, 2005, 203)

Objekat je 1969. oštećen u zemljotresu, da bi ‘70ih godina bio rekonstruisan. Pretpostavlja se da je tada dobio izmijenjen izgled pročelja kakav ima sada. Poznato je da je 1989. godine korisnik objekta bio *Zavod za ekonomiku i razvoj a.d.* Banja Luka, *a* pored Zavoda, recentni korisnik je i *Inovacioni centar.* Kako se već duži vremenski period objekat koristi kao poslovni, u javnosti uglavnom nije poznat po svojoj nekadašnjoj sakralnoj namjeni.

Objekat nekadašnje Njemačke evangelističke crkve i župne kuće, kao dio urbanog pejzaža nekadašnje *Kaiserstraße* – današnjih ulica Kralja Petra I Karađorđevića i Mladena Stojanovića – proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. (Nacionalni spomenici, Odluka 03-2.3-89/17-11)

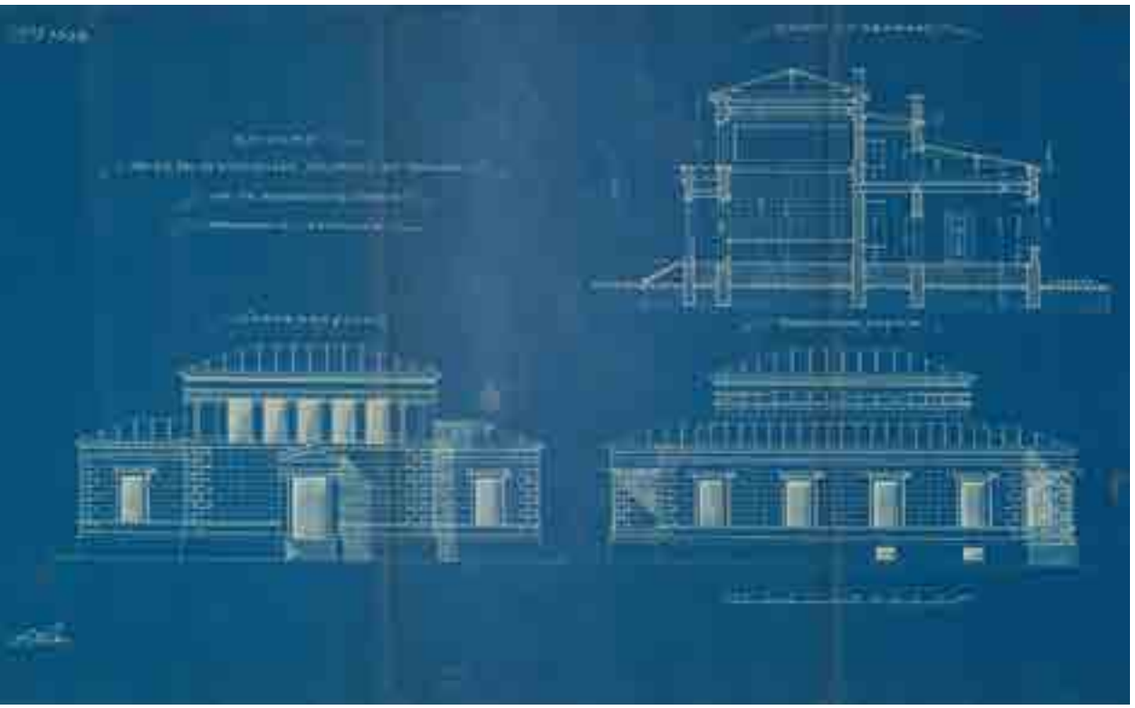

46 | Njemačka evangelistička crkva i župni dom; izgledi i presjek, dio originalnog projekta iz 1895. godine, autor Ludwig Huber (ABH, ZVS, š. 51-158-4/1910)

5. UKRAJINSKA CRKVA HRISTA CARJA

Srpska ulica 26

Ukrajinska Crkva Hrista Cara u Banjoj Luci jedan je od najreprezentativnijih znakova višenacionalnog i vjerski raznolikog nasljeđa grada. Izgrađena kao bogoslužbeno središte za pripadnike ukrajinske grkokatoličke zajednice, ova crkva svjedoči o doseljavanju Ukrajinaca u Bosnu i Hercegovinu tokom kraja 19. i početka 20. vijeka, prvenstveno u okviru austrougarskih kolonizacionih politika. Ukrajinci su dolazili pretežno iz Galicije, odnosno zakarpatskih krajeva savremene Ukrajine, uglavnom kao seosko stanovništvo katoličke vjeroispovijesti grčkog obreda, i u Banjoj Luci su formirali kompaktnu zajednicu sa snažnim kulturnim i vjerskim osloncima.

Grkokatolici nastanjeni u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vlasti pripadali su u periodu od 1900. do 1909. godine pod upravu Križevačke eparhije. U periodu od 1909. do 1914. godine jurisdikcija je preseljena u Vrhbosansku nadbiskupiju, kada je imenovan i rimokatolički generalni vikar za grkokatolike u Bosni i Hercegovini. U periodu od 1914. do 1924. godine uspostavljena je Apostolska administratura, što je predstavljalo drugi stepen samostalnosti prije osnivanja samostalne eparhije. Sjedište tadašnjeg administratora Aleksija Buzjuka bilo je upravo u Banjoj Luci, međutim od 1924. godine Križevačka eparhija preuzima jurisdikciju nad ovim područjem. U vremenu od 1978. do 2005. godine postojao je Bosansko-slavonski vikarijat, a potom je osnovan Grkokatolički vikarijat Križevačke eparhije u Bosni i Hercegovini.

Dakle, organziaciono hram djeluje u okviru Vikarijata, koji je ponovo potvrđen 2. oktobra 2009. s nazivom Grkokatolički vikarijat u Bosni Hercegovini. U sastav Vikarijata ulaze župe: Banja Luka, Cerovljani, Derventa, Devetina, Kamenica, Kozarac, Lepenica, Lišnja, Prnjavor i Stara Dubrava. („Biskupski vikarijati i dekanati Križevačke eparhije”)

ISTORIJSKI KONTEKST

Nakon nekoliko talasa doseljavanja kolonista germanskog porijekla iz drugih krajeva Austro-Ugarske i njemačkog carstva u periodu od 1878. do 1895. godine, većinom potpomognutim entuzijazmom, promotivnim aktivnostima i napornim radom opata trapističkog samostana *Marija Zvijezda* u Delibašinom selu nadomak Banje Luke, Franza Fanera, u periodu od 1895. do 1904. uslijedila je planska kolonizacija ne samo u širem rejonu Banje Luke, nego mnogo šire sa fokusom na sjeverozapadnu Bosnu (okruzi kojima su pripadali Banja Luka, Gradiška i Prnjavor, sjeveroistočnu Bosnu (područje oko Dervente, Bijeljine i Zvornika), te Hercegovinu (oblast oko Konjica). (Todorović Bilić, 121; Preradović et al. 2024, 16-30)

47 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; izgled ikonostasa stare crkve. Ikonostas je 1939. godine besplatno izradio slikar crkvenih motiva Milenko Đurić

Za veliki broj pripadnika grkokatoličke denominacije doseljene u sistematskoj kolonizaciji za vrijeme austrougarske vlasti, dominantno Ukrajinaca unijata, koji su govorili ukrajinskim jezikom, rejon Banje Luke je ostao domom i nakon raspada carstva. U novoformiranoj kraljevini Ukrajinci su nastavili svoj život i rad, u velikoj mjeri integrisani u lokalne duštvene tokove. Tako je 1932. godine i Banja Luka, nakon većeg broja hramova sagrađenih u mjestima primarne kolonizacije, dobila jedan grkokatolički hram. Hram posvećen Hristu Carju (ukr. *Христа Царя*) je podignut uz parcelu rimokatoličkog samostana Klanjateljica Krvi Hristove u nekadašnjoj *Salvatorgasse,* kasnije ulici Fra Grge Martića, današnjoj Srpskoj ulici.

UNIŠTENJE I OBNOVA

Kuća za smještaj sveštenika i zemljište za crkvu kupljeno je 1930. godine. Iste godine osnovan je Odbor za izgradnju Crkve Hrista Carja. Manja crkva skromnijih dimenzija i arhitekture sagrađena je 1932. godine. U Savezničkom bombardovanju 29. i 31. maja 1944. godine hram je teško oštećen i kasnije srušen. Na projekat za obnovu i izgradnju se do 1990. godine. Projekat novog hrama je sačinio banjalučki arhitekta Pavle Paštar[42]. (Okilj et. al, 11) Obnova hrama po novom projektu je počela 1998. godine.

Uz projekat hrama, sačinjen je i projekat parohijskog doma, autora arhitekte Vladimira Mutića, izrađen takođe 1990. godine. Dom je predviđen na lokaciji zapadno od hrama, međutim ta pozicija nikada poslije nije oslobođena za tu namjenu, pa projekat nije ni realizovan.

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

O arhitekturi prve crkve se malo zna, a sačuvana i dostupna dokumentacija, među kojom su i fotografije, nije dovoljna za precizniju analizu i evaluaciju arhitektonskih osobina. Zanimljivo je da je sačuvana fotografija ikonostasa iz te crkve, čiji je autor Milenko Đurić.[43]

Novi projekat crkve je djelo arhitekte Pavla Paštara koji se opredjelio za projekat u duhu srednjovjekovne sakralne arhitekture, sa jakim uplivima neobaroka i neovizantijskog stila. Osnova hrama je jednoprostorna sa istaknutom polukružnom apsidom, te

42 Pavle Paštar, arhitekta (Beograd, 1930–Banja Luka, 2010). Pavle Paštar je u ranom djetinjstvu, 1934. godine sa porodicom došao u Banju Luku, gdje mu je otac Đorđe dobio angažovanje u *Državnoj hipotekarnoj banci.* Za vrijeme Drugog svjetskog rata, Paštar je sa porodicom otišao u izbjeglištvo u Srbiju, prvo u Beograd, gdje je pohađao dva razreda 9. muške gimnazije, a potom u Vršac, gdje je završio preostala dva i malu maturu. Sredinom ljeta 1945. godine Paštar se sa porodicom vratio u Banju Luku, gdje je nastavio školovanje u *Srednjoj tehničkoj školi.* Po svršetku škole, prema planskoj raspodjeli kadrova odlazi u Sarajevo, potom Fojnicu, Gornji Vakuf i odsluženje vojnog roka u Makedoniji, prije ponovnog povratka u Banju Luku. Do odlaska na studije arhitekture, bio je zaposlen u Vojno-građevinskom odsjeku kao tehnički rukovodilac na gradnji stambenih objekata za vojne potrebe. Studij arhitekture je pohađao i završio u Beogradu, a kao apsolvent je praksu dugu osam mjeseci obavio u birou *Josef Wiedemann* (1910–2001), profesora Tehničkog univerziteta u Minhenu. Kao arhitekta, Paštar je bio zaposlen samo u *Urbanističkom zavodu* u Banjoj Luci. Jedan od najznačajnijih radova sa početka karijere, za koji je i nagrađivan, je *Regulacioni plan naselja Borik* (1965), a posebno se ističe i *Urbanistički plan grada Banje Luke* izrađen u periodu 1970-1975. godine, kada je i usvojen. Između ostalih, Paštar je nagrađen nagradom „Veselin Masleša" za doprinos nauci, Poveljom grada Banje Luke, Zahvalnicom Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Pohvalom Savjeta narodne odbrane, Banja Luka.

43Milenko Đurić (Zemun, 29. juli 1894 – Zagreb, 25. januar 1945), slikar.

48 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; osnova prizemlja; dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Pavle Paštar (ustupljeno iz arhiva porodice Paštar)

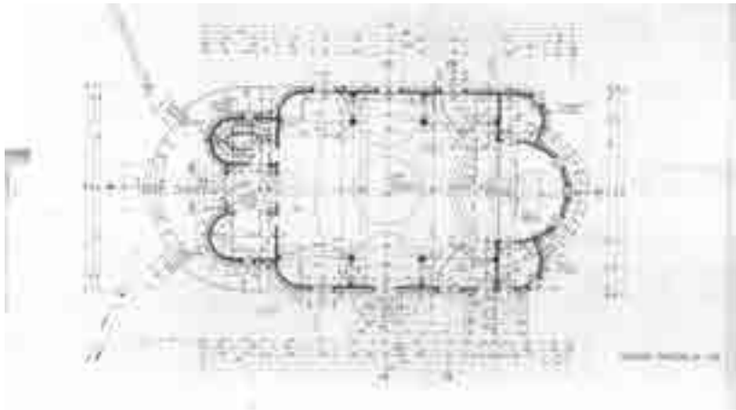

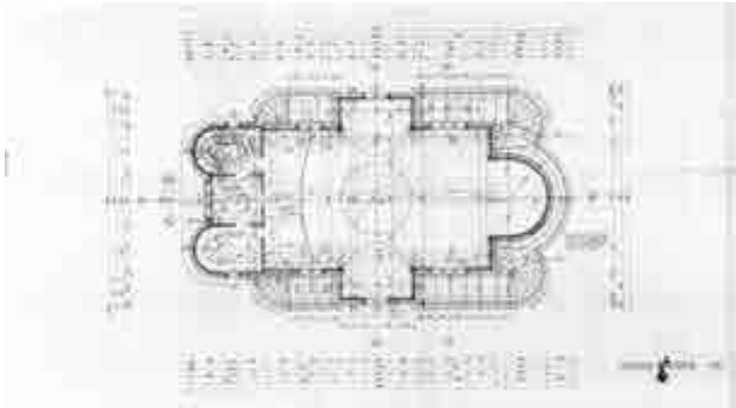

49 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; osnova galerije; dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Pavle Paštar (ustupljeno iz arhiva porodice Paštar)

50 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; poprečni presjek; dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Pavle Paštar (ustupljeno iz arhiva porodice Paštar)

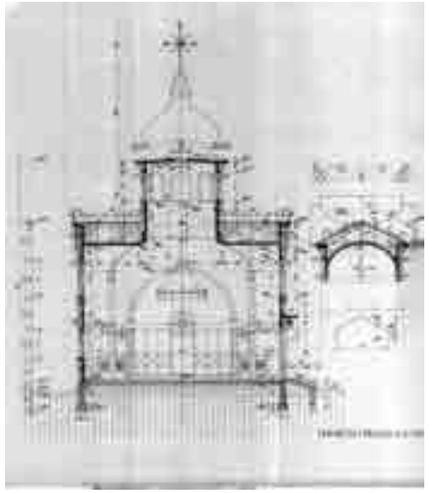

51 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; podužni presjek; dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Pavle Paštar (ustupljeno iz arhiva porodice Paštar)

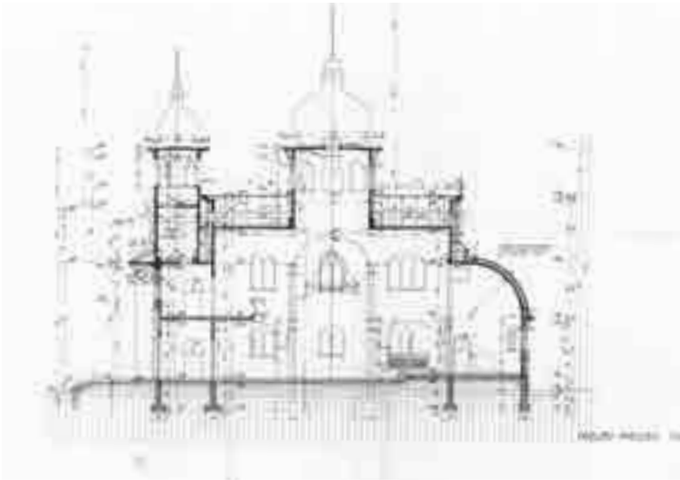

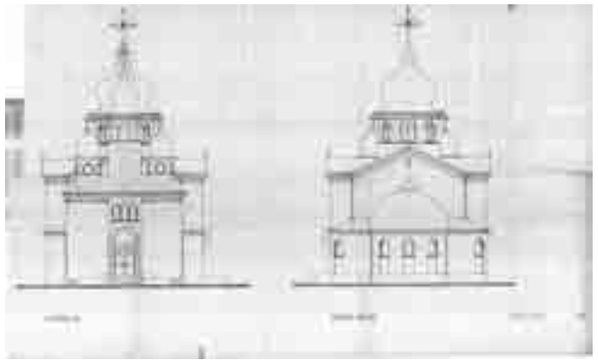

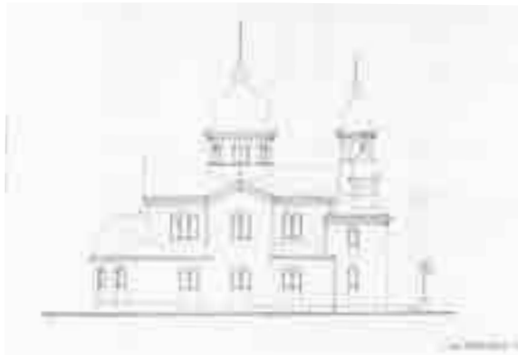

52 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; izgledi; dio originalnog projekta iz 1990. godine, autor Pavle Paštar (ustupljeno iz arhiva porodice Paštar)

53 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; izgled apside sa oltarom (2025)

54 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; detalj unutrašnje dekoracije u podu kod ulaznog portala (2025)

55 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; izgled sa jugoistoka, 2025 (Nemanja Popović, 2025)

56 | Ukrajinska Crkva Hrista Carja; izgled glavne fasade sa sjeveroistoka (Nemanja Popović, 2025)

proskomidijom i đakonikonom takođe u polukružnom obliku, koji u cjelini formiraju trolisnu dispoziciju iza ikonostasa. Na pročelju se u osnovi nalazi narteks takođe oblikovan polukružno sa dva krila, dok se iznad centralnog portala nalazi aksijalno postavljen zvonik. Zvonik je integrisan u frontalni volumen crkve, s visokom tamburastom strukturom i lukovičastom kupolom. Pročelje je simetrično, naglašeno središnjom vertikalom i uokvireno bočnim tornjevima – što daje monumentalnost čitavom volumenu. Glavni ulaz je na sjevernoj strani, upravo između polukružnih baza zvonika, dok se i na zapadnoj fasadi nalazi još jedan ulazni portal. Nad centralnim prostorom naosa, iznad središnjeg traveja, nalazi se kupola sa visokim tamburom, ošupljenim biforama, dok se dvije manje kupole nalaze iznad bočnih krila kod ulaznog portala i polukalota iznad oltarske apside, što je uobičajeno za grkokatoličke crkve istočne Evrope. Sve kupole, uključujući i onu nad zvonikom su izvedene kao lukovičaste kupole sa krstovima iznad. Hram ima galeriju sa pjevničkim prostorom, smještenu na spratu, kojem se pristupa preko elipsoidnog stepeništa lociranog u južnom krilu sjevernog pročelja.

Fasade su malterisane, bojene u pastelno plavu – simbol neba i duhovne čistote, koja je tipična u domicilnoj sakralnoj arhitekturi. Jedini fasadni ukrasi su profilisani vijenci, dekorativni frizovi sa stilizovanim arkadicama, kao i segmentirani prozori izvedeni kao monofore i bifore, sa lučnim završetkom. Sva fasadna plastika je naglašena bijelom bojom. Krov je pokriven glaziranim biber crijepom, dok su sve kupole pokrivene bakarnim limom.

Unutrašnjost crkve je skromna, liturgijski organizovana po obrascu vizantijskog obreda, uz trenutni izostanak ikonostasa kojim bi se razdvojio oltarski prostor od lađe.

Arhitektonski izraz crkve je monumentalan, naglašen sa izraženom vertikalnom simbolikom i veoma distinktnom artikulacijom sakralnog identiteta grkokatoličke konfesije reflektovane kroz boju fasade i lukovičaste kupole.

6. ADVENTISTIČKA CRKVA

Milana Rakića 13

ISTORIJSKI KONTEKST

Adventisti sedmog dana[44] u Banjoj Luci, kao i u ostatku Bosne i Hercegovine, prisutni su od početka 20. vijeka (Šušljić, 147-148), a njihovo prisustvo je povezano s misionarskom djelatnošću koja se širila iz centralne Evrope (posebno iz Austro-Ugarske i Njemačke) i Balkana. (Galić, 160-161) Aktivnosti u Banjoj Luci bilježe se i između dva svjetska rata, kada dolazi do stabilnijeg organizovanja

57 | Adventistička crkva; fotografija tokom izvođenja radova na adaptaciji (1951-1953) (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

44 Adventisti sedmog dana su hrišćanska protestantska zajednica koja je nastala sredinom 19. vijeka u Sjedinjenim Američkim Državama, iz pokreta milerita, s naglaskom na skori drugi dolazak (advent) Isusa Hrista. Zajednica je formalno organizovana 1863. godine. Ključna obilježja njihove vjere uključuju poštovanje subote kao dana odmora, vjeru u Hristov povratak, naglasak na zdrav način života, te značajnu ulogu proročice Ellen G. White u doktrinarnom oblikovanju. (Bull i Lockhart)

manjinskih protestantskih zajednica, posebno nakon austrougarske uprave, koja je otvorila prostor za veći broj konfesija i vjerskih inicijativa. Nakon Drugog svjetskog rata, adventisti nastavljaju s radom i u okviru Jugoslavije, iako pod znatnim restrikcijama. Prema novijim podacima iz 2017. godine, Hrišćanska adventistička crkva u Bosni i Hercegovini broji tek nešto više od 600 članova. (2017 Annual, 28)

Hrišćanska adventistička crkva u Banjoj Luci se nalazi u objektu izvorno građenom 1951–1953. godine i kasnije rekonstruisanom i dograđenom 80-ih godina od strane znamenitog arhitekte Živorada Jankovića.[45]

Organizaciono, crkva djeluje u okviru Adventističke crkve Bosne i Hercegovine, Jugoistočne unije konferencije – Transevropske divizije Hrišćanske adventističke crkve.

GRADNJA I ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE

Prva faza gradnje obuhvata period od kraja 1951. do kraja 1953. godine i označava početak procesa adaptacije postojećeg stambenog objekta u sakralni prostor u nekadašnjoj ulici Želje Barića 13, danas ulici Milana Rakića. Zbog specifične prirode te adaptacije, tadašnje vlasti su pružali izražen otpor ideji gradnje crkve. Investitor i članovi crkvene zajednice suočavali su se od samog početka s problemima pri pribavljanju građevinskih dozvola i prateće dokumentacije.

Prva molba je podnesena 16. oktobra 1951. godine, a njeno kasnije odobravanje značilo je izdavanje građevinske dozvola za adaptaciju zgrade u poslovne prostorije namijenjene Hrišćanskoj adventističkoj crkvi. Početkom 1953. godine podneseni su novi zahtjevi

45 Živorad Janković (Višegrad, 19. 8. 1924–Sarajevo, 1990) bio je istaknuti sarajevski arhitekta, profesor i dekan Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Nakon diplomiranja u Beogradu 1950. godine, radio je kao projektant u sarajevskoj firmi „Dom“ (1952–1970), a usavršavao se u Skandinaviji (1960) i na Univerzitetu Mičigen (1963). Od 1968. godine zaposlen je na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Njegov arhitektonski opus obuhvata niz značajnih objekata modernističkog izraza, među kojima se izdvajaju: Fabrika duvana sa Muhamedom Kadićem, poslovna zgrada Zavoda za socijalno osiguranje u Sarajevu, Kulturno-sportski centar Skenderija u Sarajevu, poslovna zgrada Energoinvesta u Sarajevu, sportski centar Vojvodina (SPENS) u Novom Sadu, sportski centar Gripe sa tržnim centrom Koteks u Splitu, društveno-sportski centar „Boro i Ramiz” u Prištini, nova željeznička stanica u Banjoj Luci itd. Osim činjenice da je bio cijenjen član Hrišćanske adventisitčke crkve, Janković je projektovao i sakralne objekte za istu, koji ostaju slabo dokumentovani, ali predstavljaju vrijedan segment njegovog sveobuhvatnog stvaralaštva. Pored crkve u Banjoj Luci, Janković je projektovao i crkvu u srbačkom selu Nožičko. U Novom Sadu gimnazija pod okriljem Adventističke crkve nosi ime ovog arhitekte.

58 | Adventistička crkva; segmenti projekta za prvobitnu adaptaciju, presjek (1951-1953) (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

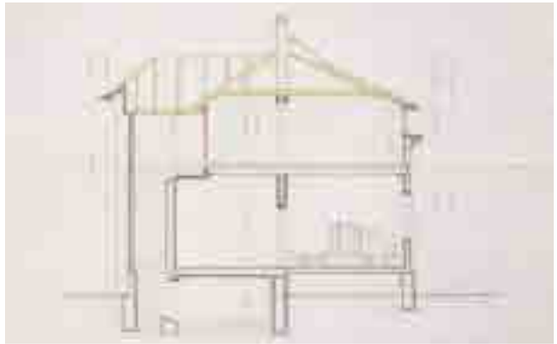

59 | Adventistička crkva; segmenti projekta za prvobitnu adaptaciju, osnova sprata (1951-1953) (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

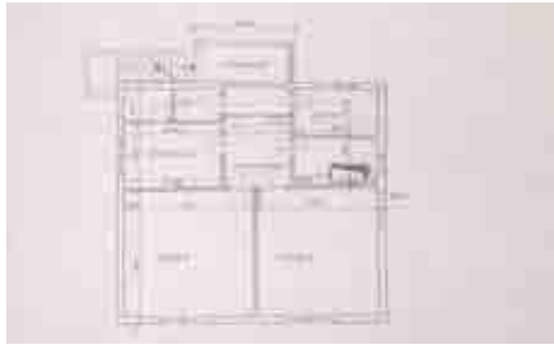

60 | Adventistička crkva; segmenti projekta za prvobitnu adaptaciju, izgled sa ulične strane (1951-1953) (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

61 | Adventistička crkva; segmenti projekta za prvobitnu adaptaciju, izgeld iz dvorišta (1951-1953) (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

radi produženja prethodne dozvole, koja je u međuvremenu istekla zbog nedostatka finansijskih sredstava za blagovremeni nastavak radova.

Rješenje po molbi od 8. oktobra 1953. godine, kojom se tražilo odobrenje izmjena u okviru adaptacije crkvenog objekta, odbijeno je. Umjesto toga, dozvoljena je isključivo adaptacija zgrade u stambene svrhe. Glavni razlog za odbijanje bio je navodno samovoljno odstupanje od prvobitne dozvole, što je utvrđeno komisijskim pregledom na licu mjesta 1. oktobra 1953. godine, te je to povlačilo obustavu radova i druge zakonom predviđene sankcije.

Istog dana podnesena je nova molba za nastavak radova, kojom je objašnjeno odstupanje od prvobitne dozvole. Iz molbe je bilo jasno da je investitor zgradu namijenio isključivo bogomolji, a ne za poslovne ili stambene svrhe. I ova molba je odbijena, budući da je iz sadržaja adaptacije bilo vidljivo da objekat ne sadrži druge poslovne prostorije osim molitvenog prostora i kancelarije crkve – pri čemu bogomolja nije tretirana kao poslovni prostor.

Svaka izmjena i odstupanje od prvobitnog projekta korišćena je kao osnov za odbijanje produženja građevinske dozvole. Ovakav razvoj događaja često je dovodio do potpune obustave radova, uslovljavajući da objekat kroz svoju istoriju prolazi kroz više faza izgradnje. Posljednje što je tada bilo dozvoljeno za izgradnju bila je – mala šupa za drva.

O drugoj fazi, iako novijoj po datumu, ne postoji mnogo dokumentovanih podataka. Vrijedan izvor informacija su vjernici koji pamte radove na rekonstrukciji i dogradnji objekta. Živorad Janković je prvobitno adaptiran objekat skladno uklopio s novim dijelom crkve, povezujući ih u jedinstvenu cjelinu modernog izraza. Osnovni objekat, nekada pokriven kosim krovom, dobio je ravnu krovnu terasu, a ostale izmjene su se ogledale prvenstveno u prozorima, koji su bili većih dimenzija u odnosu na prvobitne, iako je njihov raspored ostao vjeran originalnom planu.

Izgradnja novog dijela objekta započela je krajem 1970-ih, a intenzivirala se početkom 1980-ih godina. Kao i u prvoj fazi, crkva se suočavala sa s institucionalnim otporom i brojnim administrativnim preprekama. Savo Marković, tadašnji radnik i član crkve, bio taj koji je pravovremeno uspio da se dogovori s nadležnim vlastima i pribavi svu potrebnu dokumentaciju za nastavak i dovršetak izgradnje.

62 | Adventistička crkva; fotografija snimljena nedugo nakon čina osvećenja novodograđenog dijela crkve (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

63 | Adventistička crkva; segmenti projekta za proširenje; osnova prizemlja, autor Živorad Janković (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

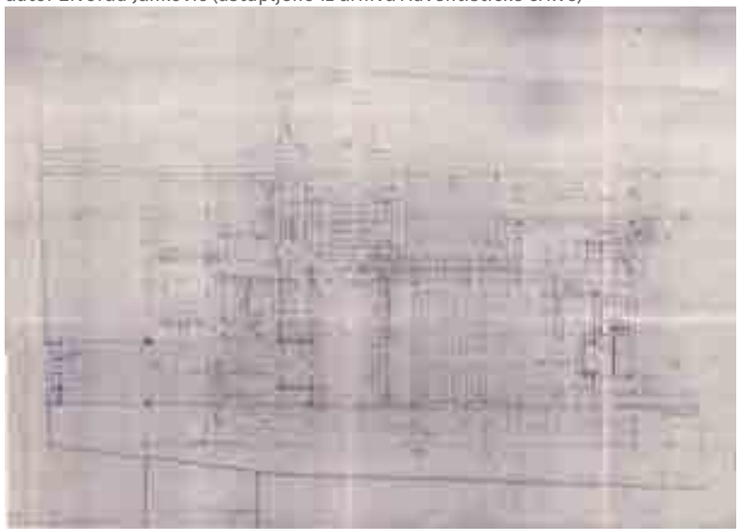

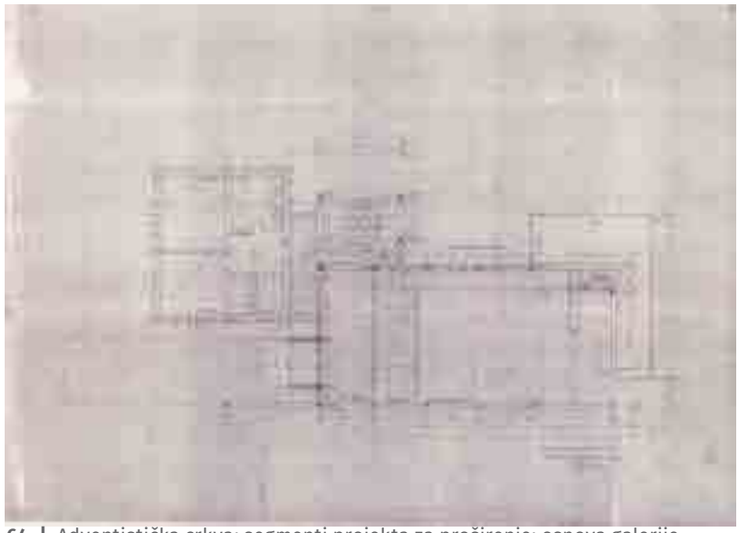

64 | Adventistička crkva; segmenti projekta za proširenje; osnova galerije, autor Živorad Janković (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

65 | Adventistička crkva; segmenti projekta za proširenje; presjeci, autor Živorad Janković (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

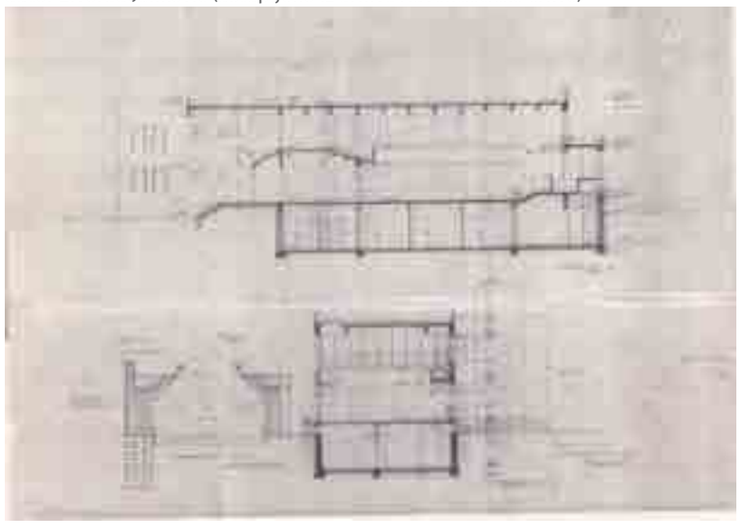

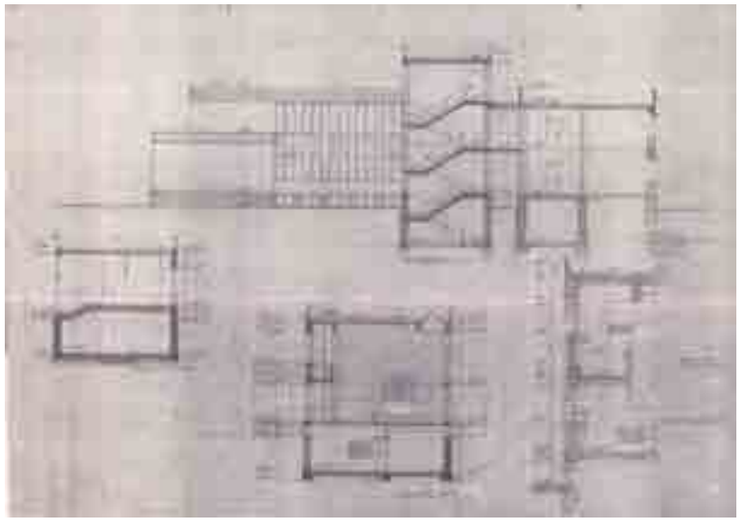

66 | Adventistička crkva; segmenti projekta za proširenje; presjeci sa izgledom i detaljima, autor Živorad Janković (ustupljeno iz arhiva Adventističke crkve)

67 | Adventistička crkva; izgled pročelja sa juga (Nemanja Popović, 2025)

68 | Adventistička crkva; izgled crkve sa jugoistoka (Nemanja Popović, 2025)

69 | Adventistička crkva; izgled glavne dvorane sa galerije (2025)

70 | Adventistička crkva; detalj oltara sa krstionicom u pozadini (2025)

71 | Adventistička crkva; detalj rasvjetnih tijela u glavnoj dvorani (2025)

72 | Adventistička crkva; detalj spuštene tavanice u glavnoj dvorani (2025)

Građevinski radovi odvijali su se u skladu s tehničkim mogućnostima tog perioda – uz mnogo ručnog i mehaničkog rada i neznatnu upotrebu mašina. Crkva je osvećena 15. avgusta 1987. godine. Kada je u suterenu crkve izgrađena velika sala, adventisti su privremeno prešli u taj prostor i u njemu održavali bogosluženja, jer stari dio više nije ispunjavao uslove za upotrebu. Po završetku čitavog objekta, velika dvorana na prizemlju je stavljena u upotrebu kao glavni prostor za bogosluženja, dok je dvorana u suterenu nastavila da se koristi kao sala za okupljanja, uz druge pomoćne prostorije.

Funkcionalno i konstruktivno, crkva sada ima dva jasno odvojena dijela, koja arhitektonski čine jedinstvenu cjelinu. Naime, stari, osnovni dio crkve, pozicioniran bliže saobraćajnici, se sastoji od suterena servisnog karaktera, prizemlja sa kancelarijama i sprata sa stanom za sveštenstvo, odakle se pristupa terasi ravnog krova. Novi dio crkve, Živanovićevo djelo, se sastoji od velikog kubusa modernističkog izgleda kojem se pristupa preko stepeništa sa južne strane. Na prizemlju se nalazi hol odakle se može pristupiti i starom dijelu crkve, dok je iz istog ulaz u glavnu dvoranu i stepenište koje vodi na galeriju, odnosno suteren. Suterenske prostorije ispod novog dijela crkve su takođe povezane sa starom crkvom.

Crkva je, i nakon obnove, zadržala svoj identitet – ostala je ista zajednica, ali u većem ambijentu, većoj sali i s većim brojem vjernika. Sam arhitekta Živorad Janković bio je pripadnik Hrišćanske adventističke crkve i ključna figura u njenoj obnovi i razvoju u Banjaluci i okolini. On je autor još jednog arhitektonskog rješenja za crkvu ove zajednice na širem području Banje Luke - u selu Nožičko kod Srpca.

7. SINAGOGE

Gavre Vučkovića 2

Iako se broj stanovnika judejske vjeroispovijesti u Banjoj Luci konstantno uvećavao od početka naseljavanja u ovom dijelu otomanske imperije, te je od 1879. do 1910. godine porastao sa 187 na 421, njihov broj je drastično opao s prvim danima Drugog svjetskog rata. (Malinović 2014, 45) To se reflektovalo i na sakralne objekte, koji su u ratnim neprilikama ili prenamijenjeni u objekte dijametralno drugačije namjene ili srušeni u cjelosti, tako da danas ne postoje sačuvani istorijski tragovi autentične arhitekture banjalučkih sinagoga. Ipak, duhovni život danas malobrojne jevrejske zajednice u Banjoj Luci je obnovljen kroz rad Jevrejskog kulturnog centra „Arie Livne“[46] smještenog u stambeno-poslovnom objektu na lijevoj obali Vrbasa, u blizini mosta *KAB*-a. Centar je osnovan 2. septembra 2014. godine i u njemu postoji manja sinagoga „Ilona Weiss“.

Organizaciono, sinagoga djeluje u okviru Jevrejske opštine Banja Luka, koja je dio Jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini.

ISTORIJSKI KONTEKST

Jevreji su počeli naseljavati Balkan još u 6. vijeku prije nove ere, kada su ih Feničani prodavali kao robove, da bi se njihovo prisustvo uvećalo nakon osvajanja Svete zemlje. Nakon donošenja edikta u Španiji (1492) i Portugalu (1496), kojima je hrišćanstvo proglašeno državnom religijom, došlo je do značajnog pomjeranja jevrejskog nacionalnog korpusa iz ovih zemalja, s obzirom da su

46 Arie Livne (Budimpešta, 19. oktobar 1921–Jerusalim, 10. septembar 2020), izraelski političar i diplomata mađarsko-jevrejskog porijekla, bio je dugogodišnji šef Predstavništva Republike Srpske u Izraelu; istovremeno je služio i kao senator Republike Srspke, zamjenik i generalni direktor u Jevrejskoj agenciji, te predsjednik Jevrejskog kulturnog centra u Banjoj Luci. Svojevremeno je bio i specijalni predstavnik Svjetskog jevrejskog kongresa za bivšu Jugoslaviju. Osnivač je kulturnog centra u Banjoj Luci, a sinagoga u centru je nazvana u čast njegove majke, Ilone Weiss, koja je stradala u Aušvicu. Za zasluge u jačanju odnosa srpskog i jevrejskog naroda odlikovan je Ordenom časti Republike Srpske prvog stepena, Ordenom Republike Srpske na lenti za naročite zasluge u razvijanju i učvršćivanju saradnje i političkih odnosa između Republike Srpske i države Izrael, te za izuzetan doprinos u poslijeratnom razvoju Republike Srpske, kao i Ključem grada Banja Luka sa poveljom Počasni građanin grada Banja Luka.

edikti učinili prisustvo pripadnika drugih vjera nepoželjnim, što je rezultiralo masovnim egzodusom. Procjenjuje se da je tada oko 300.000 Jevreja Sefarda[47] preseljeno na područje Balkana, unutar tada rastućeg Osmanskog carstva, koje je prihvatilo njihovo naseljavanje. Jevrejske zajednice u Bosanskom vilajetu, kao i njihovi sunarodnici širom svijeta, brzo su uspostavile razvijene trgovačke, finansijske i ekonomske veze – kako unutar carstva, tako i sa okruženjem. Na prostoru Bosne i Hercegovine postojala su četiri veća centra jevrejskog života i aktivnosti: Sarajevo, Travnik, Banja Luka i Bijeljina, dok su manji centri bili Višegrad, Rogatica, Foča, Derventa, Doboj, kao i Gradiška, Prijedor, Bosanski Novi i Kostajnica. (Preradović et al. 16)

73 | Druga sefardska sinagoga; na fotografiji lijevo u kadru su sinagoga i dom, a desno je zgrada opštine (Mačkić i Stošić)

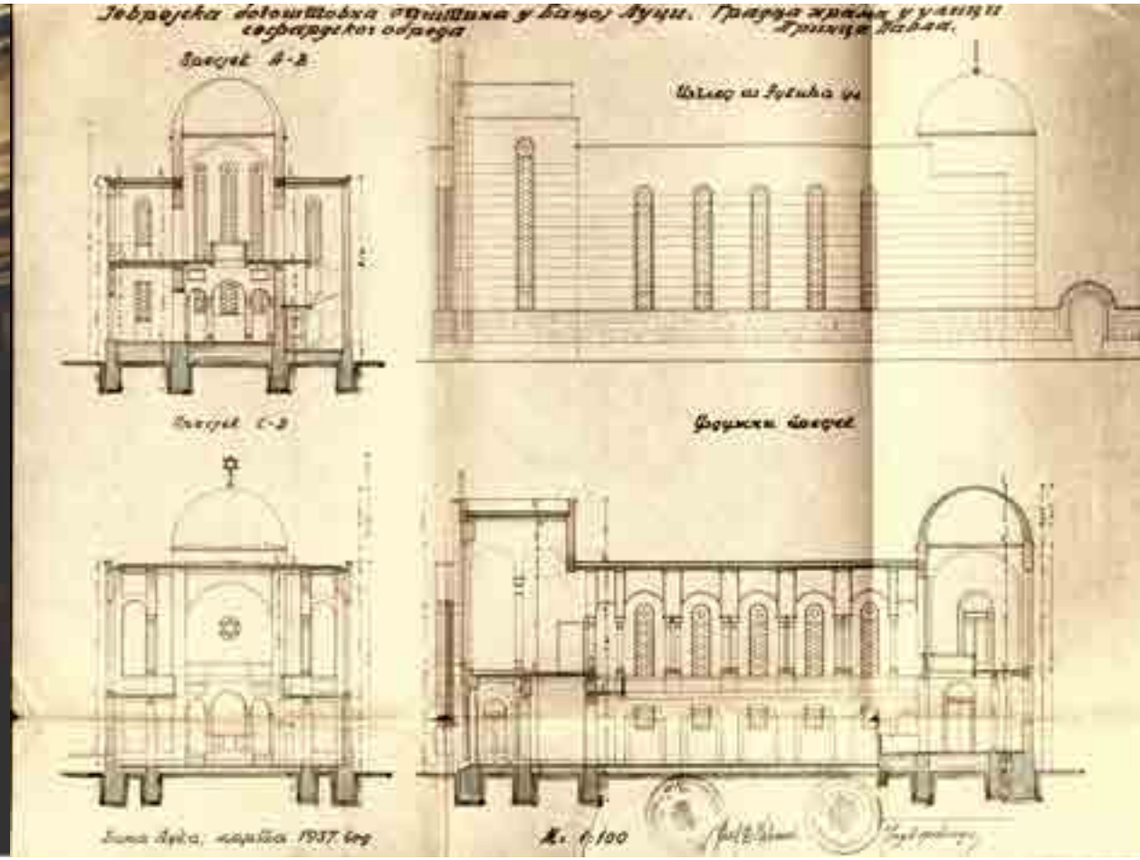

74 | Treća sefardska sinagoga; poprečni presjeci, podužni presjek i izgled iz ulice Ivana Franje Jukića, dio projektne dokumentacije arhitekte Stojana Borovnice (Mačkić i Stošić)

47 Sefardi su potomci Jevreja koji su krajem 15. vijeka protjerani iz Španije i Portugala, nakon čega se naseljavaju širom Osmanskog carstva, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. U gradovima poput Sarajeva, Travnika i Banje Luke formirali su značajne zajednice, donoseći sa sobom ladino jezik, razvijenu kulturu i tradiciju. Njihovo prisustvo u Bosni i Hercegovini obilježeno je snažnim uticajem na trgovinu, medicinu i zanatstvo, kao i izgradnjom sinagoga i dobrotvornih ustanova.

Drugi veći priliv Jevreja u Bosnu i Hercegovinu je zabilježen nakon 1878. godine kada su Jevreji Aškenazi[48] počeli dolaziti sa okupacionim vlastima. Aškenazi su vrlo brzo prevladali Sefarde i lako se uklopili u postojeće društvene prilike, razvijajući dobre veze sa svim lokalnim stanovnicima, osim sa Sefardima. Do razilaženja je došlo i na vjerskom planu, budući da su građene odvojene sinagoge (Danon i Stošić, 15-19), a do izražaja je dolazila i aškenaska bogata uključenost u logističke manevre pri dolasku novih vlasti kojima je trebalo obezbjediti uslove i usluge koje nisu bile poznate u tadašnjoj Bosni i Hercegovini. (Todorović Bilić, 123)

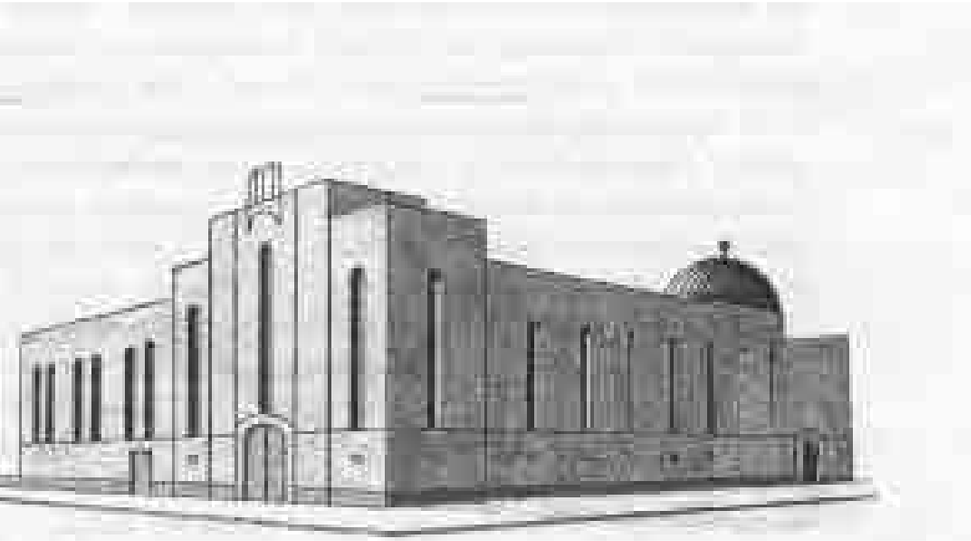

75 | Treća sefardska sinagoga; izgled prostornog modela kompleksa kulturnog doma, lijevo, i sinagoge, desno. (Mačkić i Stošić)

48 Aškenazi Jevreji predstavljaju jednu od dvije glavne etničko-kulturne grupe u okviru jevrejskog naroda, uz Sefarde. Nastali su u srednjem vijeku na području današnje Njemačke, odakle su se, usljed progona, tokom 14. i 15. vijeka preselili u Poljsku, Litvaniju i druge dijelove Istočne Evrope. U Bosnu i Hercegovinu dolaze u većem broju tek krajem 19. vijeka, naročito tokom austrougarske uprave. U Sarajevu su 1902. godine podigli Aškenasku sinagogu, značajno zdanje u orijentalnom stilu, prema projektu Karla Paržika.

ARHITEKTURA SINAGOGA U BANJOJ LUCI

Jevrejska opština sefardskog obreda u Banjoj Luci osnovana je 1848. godine, dok je aškenaska opština, malobrojnija po sastavu, formirana nakon austrougarske okupacije – 1900. godine. Do 1930. godine, sefardska opština brojala je 218 članova, dok je aškenaska imala 168. (Pinto, 2-3) U ranijem periodu, kada su Jevreji u Banjoj Luci bili malobrojniji, vjerske obrede privremeno su obavljali u iznajmljenom prostoru u gradu.

Prva sefardska sinagoga u Banjoj Luci, vjerovatno izgrađena od drveta, podignuta je 1870. godine na lijevoj obali Crkvene, na mjestu gdje se danas nalazi gradska tržnica. U sklopu sinagoge djelovala je i osnovna jevrejska škola – *melder,* koju su pohađala 23 dječaka. (Danon i Stošić) Tokom ljeta 1878. godine, neposredno nakon ulaska austrougarskih trupa, sinagoga je spaljena do temelja.

76 | Aškenaska sinagoga; izgled iz Carskog druma, sa sjeveroistoka (ARS)

77 | Aškenaska sinagoga; izgled iz Carskog druma, sa sjeveroistoka (ARS)

Druga sefardska sinagoga sagrađena je 1880. godine, nešto sjevernije u centru grada u okviru ansambla jevrejskih objekata, u nekadašnjoj ulici Princa Pavla, današnoj Jevrejskoj ulici. Ansambl se sastojao od sinagoge i doma, sa jedne strane ulice, odnosno zgrade opštine sa druge strane ulice. O arhitekturi ovih objekata se malo zna, a obrisi objekata se vide na jednoj sačuvanoj fotografiji iz 1934. godine. (Preradović et al. 2024, 74-75)

Izgradnju je predvodio prvi rabin sefardske opštine, Jozef Nahmias. U okviru sinagoge nalazila se i niža jevrejska škola. Ova sinagoga služila je svojoj svrsi do kraja 1936. godine, kada se zbog dotrajalosti pristupilo gradnji nove.

78 | Unutrašnjost sinagoge „Ilona Weiss“ smještene u Jevrejskom kulturni centar „Arie Livne“ (Ustupljeno iz arhiva dr Zorana Pejašinovića)

79 | Jevrejski kulturni centar „Arie Livne“; savremeni objekat u kojem su smješteni kulturni centar i sinagoga, izgled sa jugozapada (Ustupljeno iz arhiva dr Zorana Pejašinovića)

80 | Jevrejski kulturni centar „Arie Livne“; savremeni objekat u kojem su smješteni kulturni centar i sinagoga, izgled sa jugozapada (Ustupljeno iz arhiva dr Zorana Pejašinovića)

Nova sinagoga sagrađena je u okviru većeg objekta koji je objedinio kulturni dom i sinagogu, na uglu pomenute ulice Princa Pavla i ulice Ivana Franje Jukića, sve po projektu Stojana Borovnice[49] iz 1936. godine. (Stošić i Mačkić) Kamen temeljac nove sinagoge položen je 26. novembra 1936. godine, a 13. decembra iste godine osvećeni su temelji. Jevrejski kulturni dom, sastojao se od *hedera* (jevrejske osnovne škole), čitaonice sa bibliotekom, vijećnice, svečane dvorane, prijemnog salona, više opštinskih kancelarija i stana za rabina. Gradnja oba objekta završena je 1937. godine. Nedugo nakon izgradnje objekata, 23-26. decembra 1939. tu se održao i *Kongres cionista Kraljevine Jugoslavije*, što govori o tadašnjoj snazi jevrejskog naroda u Banjoj Luci. (Preradović et al. 2024, 74-75)

Nova sinagoga je djelimično srušena tokom Drugog svjetskog rata, najviše 1944. godine u savezničkom bombardovanju, dok je dom pretvoren u bordel. Po okončanju rata objekti su korišćeni kao prostori novinskog preduzeća „Glas“. U cjelosti je kompleks porušen nakon zemljotresa 1969. godine. (Preradović et al. 2024, 74-75)

Aškenazi su sinagogu gradili u tzv. Latinskoj četvrti, na lokaciji niza austrougarskih vila podignutih krajem 19. vijeka, uz nekadašnji Carski drum – *Kaiserstraße*, danas ulicu Kralja Petra I Karađorđevića. Zemljište za izgradnju Aškenaske sinagoge, koja se nalazila na jugozapadnoj strani parcele današnjeg Crvenog krsta, kupila je *Bogoštovna opština austrougarskih Izraelita* od opštine 1908. godine. Sinagoga je podignuta 1902/1903. godine. Građevina je na istočnoj strani imala dva masivna, niža tornja završena kupolama, što je davalo prepoznatljiv monumentalni karakter njenoj fasadi. Sinagoga je srušena 1941. godine. (Preradović et al. 2024, 74-75)

Trenutno, jedina sinagoga u Banjoj Luci je smještena u okviru Jevrejskog kulturnog centra „Arie Livne“. Ova sinagoga, skromnih dimenzija, nosi ime „Ilona Weiss“, po majci osnivača Centra.

49 Napomena 20

DISKUSIJA I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ova knjiga doprinosi razumijevanju vjerske arhitekture u Banjaluci analizom istorijskog konteksta i arhitektonskih odlika sedam duhovnih mostova Banjaluke. Kroz osvrt na prošlost, oslikava se složeni društveni, politički i religijski mozaik koji i danas oblikuje urbano tkivo grada.

Banja Luka, grad izrastao na tragovima rimskog *Puta soli,* od samih početaka predstavljao je dinamičnu tačku ukrštanja civilizacija, kultura i religija ovog dijela Balkanskog poluostrva. Iako nije uvijek bio političko ili vjersko središte administrativne oblasti kojoj je pripadao, njegova slojevita istorija ostavila je snažan pečat na urbano i duhovno tkivo grada. Sakralni objekti različitih konfesija predstavljaju najvidljivije i najbolje očuvane tragove tog kulturnog i identitetskog pluralizma, koji se pogotovo u današnjem vremenu distinktno ističu u društvenom i urbanom kontekstu života i slike pejzaža grada.

Ova knjiga sumira rezultate istraživanja o sedam najznačajnijih sakralnih objekata u Banjaluci, od kojih svaki svjedoči o prisustvu određene vjerske zajednice, istorijskom kontekstu i arhitektonskom izrazu epohe u kojoj je nastao. Svaki od objekata je reprezentativni predstavnik vjerske zajednice kojoj je služio ili služi još uvijek: islamske, rimokatoličke, srpske pravoslavne, evangelističke, grkokatoličke, adventističke i hebrejske.

Sakralna arhitektura Banjaluke otkriva višeslojnu i često kontradiktornu istoriju grada, u kojoj su prostori bogosluženja istovremeno bili mjesta susreta i razdora, vjere i politike, gradnje i rušenja. Sedam analiziranih objekata predstavljaju reprezentativne primjere ovog procesa, u kojem je arhitektura postajala oruđe identitetske afirmacije, ali nažalost, i žrtva istorijskih trauma.

Ferhat-pašina džamija predstavlja vrhunac islamske monumentalne arhitekture osmanskog perioda u Banjoj Luci, ali i jedan od najistaknutijih primjera sakralnog graditeljstva nekadašnjeg Bosanskog pašaluka. Građena krajem 16. vijeka pod pokroviteljstvom Ferhat-paše Sokolovića, pripada krugu najreprezentativnijih

objekata nastalih pod uticajem škole Mimara Sinana. Njeno rušenje predstavljalo je više od uništenja samog objekta. Potpuna obnova i rektonstrukcija nisu samo čin rekonstrukcije arhitektonskog spomenika, već i simbol zajedničke borbe za očuvanje kulturnog nasljeđa. Slično tome, rimokatolička Katedrala Svetog Bonaventure reflektuje austrougarski uticaj na sakralnu arhitekturu grada. Izvorna katedrala, srušena u zemljotresu 1969. godine, bila je izraz prepoznatljive monumentalnosti i stilskih vrijednosti svog perioda. Estetski izraz nove katedrale, iako oslobođen istorijskih elemenata, zadržava simboličku funkciju – kao svjedočanstvo kontinuiranog prisustva Katoličke crkve u gradu sa biskupskim sjedištem, i kao arhitektonski izraz kompromisa između duhovnosti i funkcionalnosti u kontekstu izraza arhitekture 70-ih godina 20. vijeka. Saborna Crkva Svete Trojice, čije je izvorno zdanje podignuto u međuratnom periodu u srpsko-vizantijskom stilu, dijeli sličnu sudbinu. Uništena u Drugom svjetskom ratu, ostala je decenijama na nivou originalnih temelja, sve do obnove 1990-ih godina. Današnji Hram Hrista Spasitelja, koji vjerodostojno replicira stilski izraz i proporcije prethodnog hrama, nije tek puka rekonstrukcija – on je simbol povratka pravoslavnog identiteta u javni prostor grada nakon dugog perioda potiskivanja u socijalističkoj epohi. Sa svojom monumentalnom kupolom, masivnim zvonicima i dekorativnim kamenim dekoracijama, hram danas dominira urbanim pejzažom gradskog centra i stoji kao snažan orijentir duhovne i nacionalne istrajnosti srpskog naroda u Banjoj Luci. Pored ova tri objekta najbrojnijih vjerskih zajednica u gradu, rad analizom i istraživanjem obuhvata i crkvu njemačke evangelističke zajednice, kao rijedak primjer sačuvane protestantske sakralne arhitekture u Bosni i Hercegovini, zatim ukrajinsku Crkvu Hrista Carja, centralnu crkvu grkokatoličke vjerske zajednice, te dvije jevrejske sinagoge – sefardsku i aškenasku, nažalost obje srušene, a koje svjedoče o nekada bogatom i aktivnom životu Jevreja u Banjaluci. Radom je obuhvaćena i Hrišćanska adventistička crkva, čiji proces izgradnje i adaptacije reflektuje izazove religijskog pluralizma u socijalističkom kontekstu.

Cilj istraživanja publikovanog u ovoj knjizi je bio da kroz multidisciplinarni pristup analizira kako su ovi objekti nastajali, rušeni, prenamjenjivani i obnavljani, odnosno kako su kroz decenije postojanja gubili, a u nekim slučajevima i vraćali izvorni identitet i funkciju, te kako danas funkcionišu kao prostori religijskog izraza, simboličkog otpora, kulture pamćenja i društvene integracije. Istraživanje je zasnovano na arhivskim dokumentima, terenskim zapažanjima i interpretaciji arhitektonskih karakteristika, sa posebnim osvrtom na simboliku rekonstrukcije i kontinuiteta kroz fizičko obnavljanje sakralnih prostora.

Sakralna arhitektura Banjaluke otkriva složenu međuigru religije, politike i kulturnog identiteta kroz vijekove. Grad je kroz svoju istoriju bio raskrsnica različitih vjerskih zajednica, što je dovelo do izgradnje džamija, katedrala i crkava. Svaki vjerski objekat odražava arhitektonske stilove i društvene okolnosti vlasti pod kojom je podignut. Osmansko razdoblje favorizovalo je islamsku arhitekturu, o čemu svjedoči džamija Ferhadija; Austro-Ugarska je uvela evropske stilove, što je vidljivo na primjeru rimokatoličke Katedrale Svetog Bonaventure i njemačke evangelističke crkve; Saborni Hram Svete Trojice je odraz nacionalnog stila promovisanog tokom međuratnog perioda u Kraljevini Jugoslaviji, slično kao i ukrajinska Crkva Hrista Carja koja reflektuje tradicionalni izraz iz zemlje matice. Nova gradnja katedrale, kao i proširenje adventističke crkve, iako ne najnovije realizacije od svih istraživanih, stilski su najmlađe i vrlo dobro reflektuju savremen izraz u arhitekturi nakon zemljotresa 1969. godine.

Međutim, izvan same arhitekture, ovi objekti predstavljaju i simbole društveno-političke istorije šire slike Bosne i Hercegovine, posebno u periodima sukoba i obnove. Uništavanje, prenamjena i obnavljanje sakralnih objekata tokom 20. vijeka jasno pokazuju uticaj ratova i političkih previranja na duhovni život i izraz arhitekture vjerskih zajednica.

Zajednička crta koja povezuje ove objekte jeste njihova dvostruka funkcija – kao mjesta bogosluženja i kao eksponenti nacionalnog i etničkog identiteta. Njihovo uništavanje, naročito tokom ratova, ne znači samo fizički gubitak, već i napad na kolektivno pamćenje i kulturni identitet zajednica koje su ih podizale. Napori na njihovoj obnovi, iako vođeni istorijskom vjernošću, ujedno su i čin kulturne reafirmacije – želja da se ne obnove samo građevine, već i rascijepljeni identiteti zajednica. Vjerski objekti, više od drugih, podsjećaju da arhitektura nije samo estetski izraz i funkcionalna struktura, već i nosilac kolektivne memorije i identiteta. Obnavljanjem ovih spomenika u njihovim izvornim oblicima, društvo izražava posvećenost zacjeljivanju rana prošlosti i očuvanju istorijskog kontinuiteta za buduće generacije.

Primjeri sedam duhovnih mostova Banjaluke pokazuju da se preko sakralnih prostora vodi borba za tumačenje prošlosti i oblikovanje budućnosti. Oni su žarišta u kojima se sabira memorija, ali i mjesta gdje društvo odlučuje kakvo nasljeđe želi sačuvati i njegovati, odnosno predati mlađim naraštajima. Obnavljanjem sakralne arhitekture Banjaluka ne samo da vraća istorijske konture svom urbanom pejzažu, već i simbolično afirmiše vrijednosti pluralizma, tolerancije i kulturne raznolikosti.

Upravo zato, ova knjiga ne samo da pokušava osvijetliti značaj pojedinačnih objekata, već otvoriti prostor za dublje razumijevanje arhitekture kao prostora društvenih značenja i procesa, u kojem se prepliću tradicija, identitet, moć i sjećanje. Sakralni objekti Banjaluke, iako različiti po konfesiji, porijeklu i formi, zajedno čine mapu koja svjedoči o jedinstvenoj, složenoj i često bolnoj, ali nadasve vrijednoj kulturnoj istoriji grada čiji su slojevi povezani upravo ovim duhovnim mostovima.

LITERATURA I IZVORI

BIBLIOGRAFIJA

2017 Annual Statistical Report. General Conference of Seventh-day Adventists, Office of Archives, Statistics, and Research, 2018, https://documents.adventistarchives.org/Statistics/ASR/ASR2017.pdf. Pristupljeno 1 July 2025.

Andrejević, Andrej. *Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji: kupolne džamije.* Filozofski fakultet, Institut za istoriju umetnosti; Srpska akademija naka i umetnosti, Balkanološki institut, 1984.

Andrić, Dunja. "Elementi evropskog i nacionalnog u stvaralaštvu beogradskog arhitekte Dušana Živanovića (1853–1937)." *Nasleđe,* no. 23, 2022, pp. 45–59. DOI.org (Crossref), https://doi.org/10.5937/nasledje2223045A.

Anđelić, Pavao. *Srednjovjekovna Bosna i franjevci.* Veselin Masleša, 1983.

Beljtić, Alija. "Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini." *Prilozi za orijentalnu filologiju,* vol. 3, no. 3–4, 1953, pp. 229–297.

Bull, Malcolm i Keith Lockhart. *Seeking a Sanctuary: Seventh-day Adventism and the American Dream.* 2nd ed., Indiana University Press, 2007.

Cvijić, Siniša. *Moderna stambena arhitektura: Banjaluka, 1929–1941.* Zadužbina Andrejević, 2014.

Damjanović, Dragan. "The Neo-Byzantine Style in the Architecture of Serbian Orthodox Churches in 19th Century Croatia." *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost III: Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka,* Srpska akademija nauka i umetnosti, 2016, pp. 107–118.

Danon, Jakov i Verica M. Stošić. *Memoars on Holocaust of the Jews from Bosanska Krajina.* The Jewish Community of Banja Luka, 2010, pp. 15–19.

Davison, Roderic. *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876.* Princeton University Press, 1963.

Deroko, Aleksandar. *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovjekovnoj Srbiji.* Turistička štampa, 1985.

Deroko, Aleksandar. *Spomenici arhitekture IX–XVIII veka u Jugoslaviji.* Građevinska knjiga, 1964.

Džaja, Mato. "Iz prošlosti Banjaluke." *Banja Luka u putopisima, zapisima i legendama,* Mato Džaja, ur. Antikvarijat Ramajana, 2020, pp. 12–24.

Fejzić, Emir i Irma Fejzić. *Obnova zidanih munara osmanskih džamija u Bosni i Hercegovini.* Svjetlost BH Print, 2023.

Galić, Marko. “Hidden Religious Minorities in Rural Areas of Post-Socialist Countries – The Example of Rural Adventist Communities in Bosnia and Herzegovina.” *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. 72, no. 1, 2024, pp. 155–178.

Hamidović, Muhamed, ur. *Studija: Principi i metodološki postupak za obnovu Ferhad-pašine džamije u Banjoj Luci = A Study: Principles and Methodological Procedure for the Consolidation of Ferhad-Pasha Mosque in Banja Luka.* Arhitektonski fakultet u Sarajevu, Centar za dizajn i istraživanje, 2002.

Husedžinović, Sabira. *Dokumenti opstanka.* Muzej grada Zenice, 2005.

Ignjatović, Aleksandar. “Između žezla i ključa – nacionalni identitet i arhitektonsko nasleđe Beograda i Srbije u XIX i prvoj polovini XX veka.” *Nasleđe,* no. 9, 2008, pp. 51–73.

Joseph Ratzinger (Benedikt XVI). *The Theology of History in St. Bonaventure.* Franciscan Herald Press, 1971.

Jovanović, Miodrag. “Teofil Hansen, hanzenatika i Hansenovi srpski učenici.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti,* vol. 21, 1985, pp. 235–258.

Jure Žaja. Proleksis enciklopedija, https://proleksis.lzmk.hr/55730/. Pristupljeno 1. jula 2025.

Kadijević, Aleksandar. *Srpska sakralna arhitektura u 20. veku.* Filozofski fakultet, 2007.

Kadijević, Aleksandar. “Arhitektura saborne crkve Sv. Trojice u Banjaluci (1925–1941).” *Zbornik za istoriju BiH,* vol. 1, Srpska akademija nauka i umetnosti, 1995, pp. 237–243.

Kadijević, Aleksandar. “Između umetničke nostalgije i civilizacijske utopije: vizantijske reminiscencije u srpskoj arhitekturi dvadesetog veka.” *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost III: Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka,* Srpska akademija nauka i umetnosti, 2016, pp. 169–178.

Klaić, Vjekoslav. *Poviest Bosne do propasti kraljevstva.* Tisak dioničke tiskare, 1882, pp. 471–472.

Kovačević, Tomo. “Banjalučka nahija.” *Banja Luka u putopisima, zapisima i legendama*, Mato Džaja, ur. Antikvarijat Ramajana, 2020, pp. 60–71.

Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini.* Svjetlost, 1980.

Krzović, Ibrahim. *Arhitektura Bosne i Hercegovine: 1878–1918: Galerija Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Februar–Mart 1987.* Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, 1987, p. 265.

Kukuljević, Ivan. “Putovanje po Bosni.” *Banja Luka u putopisima, zapisima i legendama*, Mato Džaja, ur. Antikvarijat Ramajana, 2020, pp. 78–80.

Kukuljević, Miroslav. *Trapisti u Banjoj Luci.* Kršćanska sadašnjost, 1996.

Malinović, Miroslav, Milijana Okilj, and Ljubiša Preradović. “The Colonization of German National Minority and Its Sacred Architecture in Republic of Srpska.” *AGG+ Journal for Architecture, Civil Engineering, Geodesy, and Related Scientific Fields,* vol. 3, no. 1, 2015, pp. 20–34. https://doi.org/10.7251/aggplus1503020m.

Malinović, Miroslav, Milijana Okilj, Jasna Guzijan, Siniša Cvijić, Jelena S. Aćić, and Dubravko Aleksić. “Establishment of Austro-Hungarian Military Buildings in Banja Luka and Their Subsequent Repurposing.” *Buildings,* vol. 14, no. 12, 2024, article no. 3876, https://doi.org/10.3390/buildings14123876.

Malinović, Miroslav. *A Monograph: The Architecture in Banja Luka During the Austro-Hungarian Rule in Bosnia and Herzegovina Between 1878 and 1918.* Faculty of Architecture and Civil Engineering, University of Banja Luka, 2014.

Malinović, Miroslav. “Banja Luka Urban Axis as the Architectural Record of Historical Development.” *Journal of the Faculty of Civil Engineering and Architecture*, vol. 39, no. 1, 2024, pp. 1–12. https://doi.org/10.62683/zrgaf39.1-12.

Malinović, Miroslav. “The Architectural Oeuvre of the Trappist Eberhard Wegnand in Banja Luka.” *International Conference on Contemporary Theory and Practice in Construction,* vol. 12, no. 1, 2016, pp. 155–162.

Malinović, Miroslav. “The Architecture and Historical Development of the Convents in Banja Luka in the Period between 1878 and 1918.” *AGG+ Journal for Architecture, Civil Engineering, Geodesy, and Related Scientific Fields,* vol. 1, no. 1, 2013, p. 0. https://doi.org/10.7251/aggplus1301137m

Malinović, Miroslav. “The Architecture of Catholic Sacred and Public Buildings in Banja Luka between 1878 and 1918.” *Međunarodni tematski zbornik: Umetnost i njena uloga u istoriji – Između trajnosti i prolaznih -izama,* 2014b, pp. 595–622.

Malinović, Miroslav. “Unifying and Diverse? The Architecture of School Buildings in Banja Luka under Austro-Hungarian Rule (1878–1918).” T*he Governance of Style: Public Buildings in Central Europe, 1780–1920,* Böhlau Verlag Wien, 2023, pp. 229–239. https://doi.org/10.7767/9783205217541.229.

Manević, Zoran. “Novija srpska arhitektura.” *Srpska arhitektura 1900–1970,* Miodrag Protić, ur. Muzej savremene umetnosti, 1972, pp. 7–38.

Marić, Franjo i Anto Orlovac. *Banjolučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006.* Biskupski ordinarijat Banja Luka, 2006.

Miklenić, Ivan. *Ivan Merz: život, misao, poslanje.* Glas Koncila, 2003.

Mujezinović, Mehmed. “Turski natpisi XVI vijeka iz nekolika mjesta Bosne i Hercegovine.” *Prilozi za orijentalnu filologiju,* vol. 3, no. 3–4, 1953, pp. 455–484.

Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire.* Reaktion Books, 2005.

Okilj, Milijana, Ljubiša Preradović, and Miroslav Malinović. "The Architecture of the Ukrainian National Minority in the Republic of Srpska." *AGG+ Journal for Architecture, Civil Engineering, Geodesy, and Related Scientific Fields*, vol. 6, no. 1, 2018, pp. 6–14.

Perković, Andrija. *Franjevci Bosne Srebrene kroz stoljeća.* Svjetlo riječi, 2001.

Pinto, B. "Jevrejski glas." *Jevrejski glas,* vol. 12, 21 Mar. 1913, pp. 2–3.

Preradović, Ljubiša, Milijana Okilj, Miroslav Malinović, i Gordana Preradović. *Vjerski objekti nacionalnih manjina u Republici Srpskoj = Religious Buildings of National Minorities in the Republic of Srpska.* Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, 2017a.

Preradović, Ljubiša, Milijana Okilj, Miroslav Malinović i Gordana Preradović. *Вјерски објекти националних мањина у Босни и Херцеговини = Religious Buildings of National Minorities in Bosnia and Herzegovina.* Univerzitet u Banjoj Luci; Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, 2024.

Preradović, Ljubiša, Miroslav Malinović, Milijana Okilj, and Goran Preradović. "Struktura stanovništva Bosne i Hercegovine." *Zbornik radova: Povodom obilježavanja 20 godina rada Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci,* 2017b, pp. 192–199.

Redžić, Husref. *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini.* Veselin Masleša, 1983.

Renner, Henrik. "Banjaluka." *Banja Luka u putopisima, zapisima i legendama,* Mato Džaja, ur. Antikvarijat Ramajana, 2020, pp. 158–166.

Slabe, Marjan. "In memoriam dipl. gradb. inž. Stojan Ribnikar." *Varstvo spomenikov,* no. 41, 2006, pp. 180-181.

Sokolović, Ferhad Pasha. "Vakufnama." *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek),* Lejla Gazić, ur. vol. 5, ser. 3, knj. 1, Sarajevo, 1985.

Vidaković, Siniša. *Arhitektura javnih objekata u Banjaluci (1918–1941).* Akademija umjetnosti Republike Srpske, 2006.

Vrankić, Petar. *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878–1918).* F. Schöningh, 1998.

Çelebi, Evliya. "Grad Banja Luka." *Banja Luka u putopisima, zapisima i legendama,* ur. Mato Džaja, Antikvarijat Ramajana, 2020, pp. 31–35.

Ćelić, Džemal. *Ferhadija u Banjaluci.* Edicija Spomenici kulture, Društvo konzervatora Bosne i Hercegovine, 1968.

Đurić, Slobodan. *Bosna i Hercegovina u vrijeme tanzimatskih reformi.* Veselin Masleša, 1982.

Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela.* Naučno društvo Bosne i Hercegovine, 1959.

Šušljić, Milan. *Bićete mi svedoci.* Preporod, 2014.

Тодоровић Билић, Маријана. "Аустроугарска колонизација у Босни и Херцеговини." *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске,* vol. 3, no. 3, 2011, pp. 119-137.

"Biskupski vikarijati i dekanati Križevačke eparhije." Križevačka eparhija – Vikarijati i ustanove, 5 Jan. 2018, www.krizevackaeparhija.com/index.php/eparhija/rijatiiustanove/12biskupskivikarijatiidekanatikrizevackeeparhije/. Pristupljeno 1.7.2025.

"Blagoslovljene orgulje u banjolučkoj katedrali; Blagoslovljene orgulje Sikstinske kapele; Blagoslov obnovljenih orgulja." Sveta Cecilija, vol. 72, br. 3-4, 2002, str. 69-70.

"Nacionalni spomenici." *Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine,* http://kons.gov.ba/nacionalni-spomenici/. Accessed 1 July 2025.

"Studien über Bosnien und Herzegowina sterben, mit Besonderer Berücksichtigung des Eisenbahnbaues in diesem Lande." *Allgemeine Bauzeitung,* (1873): p. 60/3

IZVORI

Arhiv Republike Srpske (ARS)

Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH)

Arhiv Biskupije Banjalučke – Biskupski ordinarijat

Arhiv Adventističke crkve

Arhiva porodice arhitekte Pavla Paštara, Banja Luka

Arhiva dr Zorana Pejašinovića, Banja Luka

ÖNB – Arhiv Nacionalne biblioteke Austrije, Beč

Arhiv franjevačkog samostana Presvetog Trojstva, Petrićevac

Arhiv *Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* - sada *Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture* (ARZZSK)

FOTOGRAFIJE

Aleksandar Čavić, Banja Luka

Milan Bajić, Banja Luka

Nemanja Popović, Banja Luka

Sve fotografije koje nisu drugačije referencirane su djelo autora monografije.

BILJEŠKA O AUTORU

Miroslav Malinović, arhitekta, vanredni profesor univerziteta (15. juni 1988, Banja Luka).

Osnovnu školu završio je u Banjoj Luci, sa najvišim prosjekom i uz pohvale. Srednju Građevinsku školu završio je kao đak generacije, sa najvišim prosjekom. Diplomirao je na Arhitektonsko-građevinskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci (2011) kao najbolji student generacije. Postdiplomske studije pohađao je na Tehničkom univerzitetu u Beču, gdje je odbranio master tezu pod nazivom *Architecture and urban development in Banja Luka during Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina between 1878 and 1918* (2012). Doktorske studije takođe je pohađao na Tehničkom univerzitetu u Beču, te je odbranio disertaciju pod nazivom *The Franciscan architecture in Bosna Argentina in the XIX and XX century* (2015). Sve nivoe akademskog obrazovanja završio je prije redovnog roka.

Zaposlen je na Arhitektonsko-građevinsko-geodetskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci od 2013. godine, kada je biran u zvanje višeg asistenta. U zvanje docenta za užu naučnu oblast Istorija i teorija arhitekture izabran je 2016, a u zvanje vanrednog profesora 2020. godine, za užu naučnu oblast Istorija i teorija arhitekture i urbanog razvoja. Od 2016. godine obavlja dužnost šefa Katedre za istoriju i teoriju arhitekture i zaštitu graditeljskog nasljeđa. Obavljao je dužnost prorektora za naučno-istraživački rad i razvoj Univerziteta u Banjoj Luci 2022–2023. godine.

Objavio je, kao autor ili koautor, više od 60 bibliografskih jedinica, od čega najviše naučnih radova u inostranim časopisima ili radova saopštenih na konferencijama i objavljenim u zbornicima radova sa recenzijom; pored ove, autor je tri i koautor četiri naučne monografije.

Između ostalih, učestvovao je u realizaciji jednog ERC, dva Horizont 2020, tri Erazmus+ i jednog Interreg Danube Region projekta. Predavanja je držao u Evropskoj komisiji, Univerzitetu u Beču, Univerzitetu Bauhaus u Vajmaru, Tehničkom univerzitetu u Ahenu, Politehničkom univerzitetu u Bjalistoku u Poljskoj, Univerzitetu u Mariboru, Univerzitetu Crne Gore u Podgorici, Univerzitetu u Sarajevu, a kao nastavnik i istraživač je boravio i na Katoličkom univerzitetu u Luvenu, Tehničkom univerzitetu u Beču, Univerzitetu u Bolonji, Helenskom mediteranskom univerzitetu u Heraklionu i Univerzitetu u Istočnom Sarajevu.

Bio je mentor više od 70 završnih radova prvog ciklusa studija na Univerzitetu u Banjoj Luci, komentor jednog i član komisije za ocjenu i odbranu pet završnih radova drugog ciklusa studija u zemlji i jednog na Tehničkom univerzitetu u Beču, te član komisije za ocjenu i odbranu četiri doktorata na matičnoj instituciji, Tehničkom univerzitetu u Gracu, Univerzitetu u Beogradu i Sveučilištu u Zagrebu.

Stalni je ekspert Evropske komisije, recenzent više domaćih i inostranih časopisa, fondova i organizacija. Aktivan je kao stručnjak pri Agenciji za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju Slovenije, Agenciji za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH i Agenciji za visoko obrazovanje RS.

Dobitnik je Zlatne plakete Univerziteta u Banjoj Luci (2011), prve nagrade *archdiploma^13* – za najbolji teoretski master rad na Fakultetu za arhitekturu i planiranje prostora Tehničkog univerziteta u Beču (2013) i nagrade Grada Banja Luka povodom Dana Grada: „Banja Luka mladima", za izuzetna ostvarenja u oblasti nauke i obrazovanja (2018).

Aktivan je član ICOMOS-a i ICOM-a.

Govori i piše engleski, njemački i italijanski, a koristi se kineskim jezikom.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

726(497.6 Бања Лука)(0.034.2)

МАЛИНОВИЋ, Мирослав, 1988-
Sedam mostova Banjaluke [Elektronski izvor] / Miroslav Malinović. - Onlajn. izd. - Banja Luka : Univerzitet u Banjoj Luci Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet, 2026

Način pristupa (URL):
https://blupress.unibl.org/aggf/catalog/newReleases. - Насл. са насл. екрана. - Опис извора дана 13.02.2006. - Ел. публикација у PDF формату опсега 95 стр. - Bilješka o autoru: стр. 94-95. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 89-93.

ISBN 978-99976-82-20-8

COBISS.RS-ID 143951617